

Erfgoedhuis Zuid-Holland

Jaarverslag 2019

Samenstelling: Onno Helleman, Evelien Masselink, Annelies Groot, Leo Bredie, Karien Janssens en Marielle Hendriks

Redactie en eindredactie: Erik van den Berg en Marielle Hendriks

Plaats en datum: Delft, 26 mei 2020

Foto omslag: Korenmolen de Eendracht, Alphen aan den Rijn, foto: Jules de Keuning

Inhoud

Inleiding	3
Het jaar in vogelvlucht	3
Financiën	4
Boekjaaruren voor de provinciale taken	5
Hoofdstuk 1 Activiteiten binnen de boekjaarsubsidie	6
1.1 Nieuwe ideeën - innovatie	6
1.2 Communicatie en informatie	6
1.3 Erfgoededucatie	8
1.4 Erfgoedlijnprojecten	12
1.5 Ondersteuning en deskundigheidsbevordering	20
1.6 Ondersteuning (wettelijke) erfgoedtaken gemeenten	24
1.7 Archeologie	27
1.8 Molennetwerk Zuid-Holland	30
Hoofdstuk 2 Projecten	33
2.1 Project Kennis is Kracht	33
2.2 Project Digitalisering Erfgoedcollecties	34
2.3 Project Herbestemming in Zuid-Holland	37
2.4 Molenverhalen	38
Hoofdstuk 3 Betaalde dienstverlening	40
3.1 Monumentenwacht	40
3.2 Erfgoedhuis	43
Bijlage 1 Personeelsbestand	44

Inleiding

Het jaarverslag van Erfgoedhuis (hierna: Erfgoedhuis) voor het jaar 2019 houdt de structuur aan van het werkplan van dat jaar, getiteld *Voor het verhaal van Zuid-Holland*, waarin de speerpunten van ons beleid zijn geformuleerd. De in dit jaarverslag genoemde werkzaamheden en activiteiten zijn de resultaten van deze ambities.

Het jaar in vogelvlucht

Organisatorische ontwikkelingen

Waar 2018 in het teken stond van organisatorische en personele veranderingen, zien we dat in 2019 een transitie is ingezet naar verdere professionalisering van Erfgoedhuis. Het rapport van onderzoeksbureau KWINK uit 2018 bood volop aanknopingspunten om zowel intern als met onze stakeholders, met voorop provincie Zuid-Holland, een aanvang te maken met planning en implementatie van deze veranderingen. Een en ander resulteerde in een ontwikkelplan voor de organisatie, met als doel deze in de komende jaren 'toekomstfit' te maken. Interne werkprocessen werden tegen het licht gehouden, contracten herzien en langlopende ict-projecten versneld uitgevoerd. Tegelijkertijd waren er provinciale verkiezingen met een langdurige coalitievorming, werden er nieuwe allianties gesmeed met provinciale ondersteuningsinstellingen voor cultuurparticipatie en bibliotheken en verhuisde Zuid-Hollands Landschap uit het Meisjeshuis. Het was met recht een dynamisch jaar te noemen, temeer doordat we onder meer door personele uitval en -wisselingen organisatorisch voor diverse uitdagingen stonden. Beproevingen die we optimistisch, onvermoeibaar en vol vertrouwen aan zijn gegaan.

Activiteiten

Erfgoedhuis en de afdeling Monumentenwacht waren het afgelopen jaar volop actief als kennis- en ondersteuningsinstelling in het erfgoedveld. Dit deden we door onze diensten aan te bieden op een kwalitatief hoog niveau en vanuit een proactieve en vraaggerichte opstelling. Onze diensten werden in 2019 afgenomen door gemeenten, scholen, musea, archieven, historische verenigingen, monumentenbeheerders en -eigenaren, erfgoedprofessionals en -vrijwilligers, molenstichtingen en overige verenigingen en stichtingen.

Als ondersteuningsinstelling voor het provinciaal cultureel erfgoed heeft Erfgoedhuis in 2019 opnieuw communicatieve en inhoudelijke ondersteuning geboden bij de werkzaamheden rondom de Zuid-Hollandse erfgoedlijnen: Atlantikwall, Goeree-Overflakkee, Historische Trekvaarten, Landgoederenzone, Oude Hollandse Waterlinie, Romeinse Limes en de Waterdriehoek. Deze ondersteuning bestond uit het opleveren en onderhouden van de provinciale websites van de erfgoedlijnen (zoals hollandsbuiten.nl, hollandswelvaren.nl, geschiedenisvanzuidholland.nl) en overige provinciale websites (beleefarcheologie.nl, herbestemming-zh.nl), het ontwikkelen van erfgoededucatieprojecten (zoals de samenwerking met Kunstgebouw in de *Digitale scheurkalender burgerschap*), tot het uitgeven van publicaties per afzonderlijke erfgoedlijn (zoals het *Erfgoedpaspoort Goeree-Overflakkee*).

In april lanceerden de provincie Zuid-Holland en het Steunpunt Digitalisering Erfgoedcollecties Zuid-Holland (ondergebracht bij het Erfgoedhuis) het *Spoorboekje digitalisering erfgoedcollecties Zuid-Holland*, dat dient als handleiding voor collectiebeherende instellingen.

Wij leverden een bijdrage aan de instandhouding en de zichtbaarheid van molens in de provincie, onder meer met het Molennetwerken en door publicatie van de *Handreiking molennerven*. Ook startten we met het belangwekkende *oral-history*project *Molenverhalen*, dat inzicht geeft in het leven op en rondom de Zuid-Hollandse molens, vroeger en nu.

Via de Helpdesk Monumenten en Archeologie adviseerden we bovendien kosteloos Zuid-Hollandse gemeenten op het vlak van monumentenzorg, archeologie, herbestemming, cultuurlandschap en cultuurhistorie. Wij publiceerden over het voorgaande jaar de *Archeologische Kroniek 2018*, die in september digitaal en gedrukt verscheen. Als nevenprogramma bij de tentoonstelling *Drakentanden in de duinen. Sporen van de Atlantikwall*, zijn in 2019 drie lezingen georganiseerd in het auditorium van het Archeologiehuis Zuid-Holland.

Voor het cursusproject *Kennis is Kracht*, een driejarig programma dat loopt sinds 2017, organiseerden we in het afgelopen jaar wederom talloze trainingen voor (kleine) erfgoedinstellingen. Deze cursussen verzorgen wij dankzij financiële steun van Fonds 1818, Fonds Schiedam Vlaarding en inzet vanuit onze bestemmingsreserve.

De twaalfde editie van de Erfgoeddag op 7 november 2019 in Madurodam stond in het teken van *Vrijheid en verantwoordelijkheid: omgang met ons erfgoed* en werd door zo'n driehonderd mensen bezocht. Aanwezigen op dit netwerkevenement waren, zo bleek uit de peiling achteraf, onder de indruk van het programma met onder meer de *keynote* van Kader Abdolah, verhalenverteller pur sang, biograaf Kathleen Brandt-Carey over vrijheidsstrijder George Maduro, en historicus Ad van Liempt, die mensen bewust maakte van het Zuid-Hollandse 'schuldige landschap' en plekken van belang tijdens de Tweede Wereldoorlog en vlak daarna.

Financiën

Het werk van het Erfgoedhuis wordt in belangrijke mate financieel mogelijk gemaakt dankzij een boekjaarsubsidie van de provincie Zuid-Holland die voor een beleidsperiode van vier jaar is toegekend (2016-2019). In 2019 bedroeg deze subsidie 64% van de inkomsten. Ons jaarlijks werkplan geeft inzage in de prestaties die het Erfgoedhuis hiervoor levert. Deze worden vastgesteld in samenspraak met de provincie Zuid-Holland.

In dit jaarverslag wordt verantwoording afgelegd over de geleverde prestaties in 2019. De overige 36% inkomsten betreffen incidentele projectgelden voor diensten en opdrachten van zowel publieke als private financiers, zoals gemeenten, fondsen, erfgoedinstellingen en (particuliere) monumenteneigenaren.

Boekjaaruren voor de provinciale taken

De provinciale boekjaarsubsidie voor het Erfgoedhuis bedroeg in 2019 1.675.300 euro. 125.000 euro hiervan betreft geormerkte gelden uit een landelijke regeling voor een gereduceerd inspectietarief voor rijksmonumenten door de Monumentenwacht Zuid-Holland. Daarnaast ontving Erfgoedhuis projectsubsidies voor projecten op de erfgoedlijnen en verworven opdrachten. De uren van de medewerkers kwamen hierbij ten laste van de boekjaarsubsidie.

In totaal zette Erfgoedhuis 18.939 uren in voor de activiteiten en projecten die met boekjaarsubsidie worden gerealiseerd (+6%). Het betrof 74% van het totaal aan inzetbare uren. In die uren zijn consulenturen en uren voor ondersteuning inbegrepen. De overige ureninzet is besteed aan betaalde opdrachten, verlof, ziekteverzuim, e.d.

Totaal aantal uren boekjaarsubsidie 2019	Boekjaaruren	Nacalculatie
Totaal	18.000	18.939

Hoofdstuk 1 | Activiteiten binnen de boekjaarsubsidie

1.1 Nieuwe ideeën - innovatie

Erfgoedhuis was volop in beweging. In aanloop naar de provinciale verkiezingen op 20 maart 2019 werd op 14 maart het Zuid-Hollands cultuurdebat georganiseerd door alle culturele instellingen die van de provincie een subsidie ontvangen (Probiblio, Jeugdtheaterhuis, Kunstgebouw, SEOP, Popunie en Erfgoedhuis). Kandidaat-Statelieden, instellingen, bewoners en experts gingen daar met elkaar in gesprek onder leiding van moderator Patrick van der Hijden. Een deel van de voorbereiding werd innovatief ingevuld.

Vanwege de grote belangstelling voor digitalisering is op 10 mei met de andere provinciale erfgoedhuizen samen een uitwisselingsmiddag georganiseerd. Vanaf dat moment is het project Digitale Erfgoedcoach gestart, waarvoor apart geld beschikbaar kwam. De uren die daarvoor gemaakt zijn komen niet meer uit de boekjaarsubsidie, maar de bijeenkomst die door drie collega's werd bijgewoond en voorbereid wel.

We hebben research gedaan voor het realiseren van podcasts en twee medewerkers volgden hiertoe een podcastworkshop, met het oog op aandacht voor dit onderwerp in 2020. Daarnaast is – ook in afstemming met de collega's uit andere provincies – gekeken naar de beste fora voor het delen van verhalen, dit met het oog op een nieuwe inrichting van onze websites.

Ook intern hebben we een aantal uren innovatief ingevuld: bijvoorbeeld bij de inrichting van onze digitale processen.

Tot slot bereidden we brainstormsessie voor die we jaarlijkse met de ambtenaren van Bureau Cultuur en Vrije Tijd organiseren: Erfgoedhuis was gastheer, en bereidde samen met een collega van de provincie de verschillende thema's inhoudelijk voor.

1.1 Nieuwe ideeën – innovatie	Boekjaaruren	Nacalculatie
Totaal	200	257

1.2 Communicatie en informatie

In 2019 is een intern traject opgestart met als doel het stroomlijnen van de online communicatie van Erfgoedhuis. Een inventarisatie gaf inzicht in de meest prangende vragen: welke websites zijn bij Erfgoedhuis in beheer? Welke doelgroep heeft elke site? Wat zijn de doelstellingen? Waar liggen kansen voor verbetering en samenwerking?

Daarbij is ook gekeken naar stakeholders en samenwerkingspartners per website en de kosten. Diverse websites zijn ooit met verschillende partners, doelstellingen en afspraken gelanceerd. Deze sites vallen onder beheer van Erfgoedhuis. Inmiddels is er sprake van een

archipel van kleine en grotere eilanden. Deze versplintering gaat ten koste van het bezoekersaantal, rendement en het efficiënt kunnen beheren. Erfgoedhuis kiest ervoor om hier een ordentelijk, beheersbaar geheel van te maken waarmee de kerntaken gerealiseerd kunnen worden. Een integraal plan en de te nemen acties krijgen sinds de aanvang in 2019 steeds meer vorm en in 2020/2021 wordt dit project intensief voortgezet en naar verwachting voltooid.

Parallel hieraan is een start gemaakt met een concreet plan voor de social media: op de diverse kanalen is stevig ingezet op de promotie van projecten en evenementen op en buiten de erfgoedlijnen. Ook hier is een grote hoeveelheid aan kanalen zichtbaar. Het rendement van deze kanalen kan geoptimaliseerd worden door ze samen te voegen en een coherente marketingstrategie uit te werken. Een integraal plan voor de online strategie voor websites, social media en nieuwsbrieven wordt in 2020 opgeleverd.

Resultaten in 2019

Afstemming provincie

In 2019 vond er wekelijks PR & communicatie-afstemming plaats tussen Erfgoedhuis en de provincie Zuid-Holland over activiteiten en evenementen met betrekking tot de zeven erfgoedlijnen en de provinciale speerpunten archeologie & publieksbereik, herbestemming en molens.

Fietsroutes Atlantikwall

In 2019 is inhoudelijke input en fotomateriaal aangeleverd voor de vervaardiging van nieuwe fietsroutes binnen de erfgoedlijn Atlantikwall.

Erfgoeddag

Voor de jaarlijks terugkerende Erfgoeddag, dit jaar met het thema *Vrijheid en verantwoordelijkheid: omgang met ons erfgoed*, is de nodige publiciteit ontwikkeld. Er werden 300 programmaboekjes gedrukt die via de evenementpagina vooraf als PDF gedownload konden worden. Via onze vormgever van Studio Boven werden campagnebeelden ontwikkeld, die ingezet konden worden op de verschillende social media en in nieuwsbrieven vooraf en na afloop. Onze huisfotograaf van Imagetree maakte een pakkende beeldregistratie van de dag die op website en socials veelvuldig werd gelijkt en gedeeld.

Uit de evaluatie onder 68 van de in totaal bijna driehonderd bezoekers bleek dat ze het congres als 'goed' (een kleine 50%), of 'uitstekend' (ruim 40%) waardeerden.

Websitebeheer

Diverse publiekswbsites over cultureel erfgoed en de erfgoedlijnen werden door Erfgoedhuis beheerd en geactualiseerd. Geplaatste content werd bovendien gepromoot via de bijbehorende social mediakanalen, nieuwsbrieven, partnerwebsites en in magazines.

Geschiedenis van Zuid-Holland

De website geschiedenisvanzuidholland.nl is in 2019 ca. 250.000 keer bezocht, een stijging van ruim tien procent ten opzichte van 2018. Op de site is ook dit jaar weer aandacht besteed aan nieuws en activiteiten rondom de Erfgoedlijnen in Zuid-Holland. Daarnaast zijn

artikelen geplaatst over onder meer religieus erfgoed en de geschiedenis van het verenigingsleven. Een belangrijk deel van de stijging is te danken aan op maat gemaakte online advertenties waarover beschikt kon worden dankzij het advertentieprogramma van de *Google Ad Grants*. Het bijbehorende Twitteraccount heeft bijna 3.000 volgers.

Themawebsites

Overige themawebsites die Erfgoedhuis doorlopend onderhield in 2019 met aantal sessies in dat jaar en ter referentie het aantal in 2018:

- monumentenwacht-zh.nl: 3.500 sessies (ref. 3.600)
- zelfdoeninerfgoedengroen.nl: 24.423 sessies (ref. 18.000)
- archeologievanzuidholland.nl: 7.100 sessies (ref. 6.300)
- hollandsbuiten.nl: 1.646 sessies (ref. 696)
- hollandswelvaren.nl: nog geen cijfers
- landgoedenbuitenplaats-zh.nl: 12.500 sessies (ref. 13.500)
- herbestemming-zh.nl: 1.700 (ref. 1.700)
- zocherparken.nl: 900 sessies (ref. 900)
- landgoedwandelen.nl: 8.100 sessies (ref. 8.100)

1.2 Communicatie & informatie	Boekjaaruren	Nacalculatie
Totaal	1.120	1.265

Toelichting

Vooraf voor communicatie en promotie van erfgoedlijnen is meer werk verricht dan vooraf gecalculeerd. Belangrijkste reden hiervoor is de hoeveelheid extra redactiewerk van artikelen die op de site van de Geschiedenis van Zuid-Holland werden geplaatst.

1.3 Erfgoededucatie

Wie bepaalt wat erfgoed is? Wat betekent erfgoed voor verschillende groepen? En wat betekenen deze vragen voor erfgoededucatie? Erfgoedhuis nam in 2019 het begrip erfgoedwijsheid op allerlei manieren mee in de contacten met het onderwijs en erfgoedveld, binnen cursussen, projecten en adviezen. Het doel was om meer ruimte te geven aan *multiperspectiviteit* in onze educatie.

Onze constatering: per cultuureducatieregio (Cultuur met Kwaliteit, hierna: CmK) ontstaat steeds sterker een eigen cultuuraanbod, waarbij er een groeiende vraag is naar erfgoedprojecten die lokaal worden ontwikkeld. Om de onderdelen van de programma's goed aan te laten sluiten bij deze regionale vragen zijn de erfgoedlijnprojecten in de periode 2017-2019 meer modulair gemaakt.

De kennis van Erfgoedhuis op het gebied van didactiek en specifieke onderwerpen is daarbij niet altijd meer voor alle partijen zichtbaar en duidelijk, met name in de gebieden waar geen erfgoedlijnen lopen. Vanuit Erfgoedhuis was er in 2019 beperkte mogelijkheid om vraaggestuurd te werken, terwijl er wel behoefte was aan advies, conceptontwikkeling en begeleiding van regionaal te ontwikkelen projecten.

Resultaten

Samenwerking Kunstgebouw

In het afgelopen jaar heeft Erfgoedhuis het contact met Kunstgebouw geïntensiveerd en ondernam diverse gezamenlijke projecten en acties: het vervolg op de succesvolle digitale scheurkalender voor het voortgezet middelbaar beroepsonderwijs (zie verder), erfgoedonderwerpen die aangeboden worden binnen de Kunstgebouw Academie en betrokkenheid bij erfgoedprojecten die Kunstgebouw op aanvraag ontwikkelt. Het idee om gezamenlijk formats te ontwikkelen die op meerdere plekken inzetbaar zijn, is vooralsnog *on hold* gezet door gebrek aan menskracht.

Contact ProBiblio

Met ProBiblio is kennis uitgewisseld over lopende projecten en worden nieuwe projecten in conceptfase met elkaar gedeeld (nieuwe *Break-In Boxen*, erfgoedwijsheid, herdenkingsjaar WOII).

Contact CmK-regio's

We legden contact met diverse CmK-regio's (Cultuureducatie met Kwaliteit) over hun cultuurbeleid en de rol van erfgoed daarin. Erfgoedhuis heeft per CmK-regio contacten met de penvoerders of coördinatoren over erfgoedontwikkelingen in het gebied, onder andere met de gemeenten Gorinchem, Gouda, Molenlanden, Krimpenerwaard, Westland, Midden-Delfland, Nieuwkoop, Alblasserwaard-Vijfheerenlanden en Goeree-Overflakkee. De ambities, wensen en vragen vanuit de regio aan Erfgoedhuis bleken zeer divers. Een voorbeeld: in Midden-Delfland heeft Erfgoedhuis het Cultuurmenu (kunst en erfgoed) in opdracht van de gemeente ontwikkeld. Samen met het onderwijs en cultuurveld is er kunst- en erfgoedaanbod in een doorlopende lijn voor alle basisscholen gemaakt. Deze wordt drie jaar gesubsidieerd door de gemeente.

Contact basisonderwijs

In het basisonderwijs bleek een steeds grotere vraag naar erfgoedprojecten, vooral ook in regio's die niet direct aansluiten op de erfgoedlijnen. Erfgoedhuis heeft samen met Kunstgebouw gekeken naar een zo goed mogelijke bediening van het veld. Dit was niet eenvoudig met de 0,8 fte bij Erfgoedhuis. Door nauwer samen te werken met Kunstgebouw, die een breed netwerk in het primair onderwijs heeft, kunnen we beter tegemoet komen aan de wensen van het onderwijs wanneer die niet een-op-een passen bij de mogelijkheden van de lokale erfgoedinstanties. Om in de nabije toekomst écht goed aan te kunnen sluiten bij de wensen en mogelijkheden van de verschillende regio's is meer menskracht en goede samenwerking met regionale en provinciale instellingen nodig.

Resultaten op de Erfgoedlijnen

Oude Hollandse Waterlinie

In 2019 zijn vijf Waterlinedagen georganiseerd in de gemeenten Nieuwpoort, Gouda, Gorinchem en Nieuwkoop. Per Waterlinedag hebben vier basisschoolgroepen meegedaan met gemiddeld 120 deelnemers. Gemiddeld telde een groep 27 leerlingen en minimaal drie begeleiders (leerkracht en ouders).

In totaal hebben in 2019 480 leerlingen, leerkrachten en ouders kennis gemaakt met de algemene geschiedenis van de Oude Hollandse Waterlinie en hebben ze de kenmerkende elementen hiervan in hun directe omgeving leren kennen. Per Waterlinedag werkten gemiddeld vijftien personen van verschillende organisaties actief mee om de dag tot een succes te maken: vrijwilligers van historische verenigingen, beheerders van lokaal erfgoed, acteurs, muzikanten, en medewerkers van Erfgoedhuis en Stichting Oude Hollandse Waterlinie.

Per stad hadden gemeenteambtenaren onderwijs/cultuur en coördinatoren CmK Cultuur een kleinere of grotere rol bij de voorbereidingen en de dag zelf. De opbouw en groei van het aantal deelnemers zorgde ervoor dat per Waterlinedag, per jaar, per stad, een verbeteringslag kon worden gemaakt. De intentie was om na drie jaar het project over te dragen aan de verschillende historische verenigingen en gemeenten. Dit kon in sommige steden (Gorinchem) wel, en in andere steden niet gemakkelijk voortgezet worden door gebrek aan menskracht of budget, of ontbrekende wensen van het onderwijs.

Ondank de grote waardering van de deelnemende scholen is het project *Waterlinie voor Kids* toch moeilijk om voort te zetten. Opschalen is te kostbaar, en de afhankelijkheid van lokale vrijwilligers maakt het een kwetsbaar evenement. Aan de erfgoedtafel van eind 2019 is daarom besloten om in kleiner verband te zoeken naar een beter concept, waarbij Erfgoedhuis en Kunstgebouw mee zullen ontwerpen aan een passend programma.

Trekvaarten

Het vernieuwde lesprogramma wordt onderdeel van het Cultuurmenu Midden-Delfland, waardoor het gedurende drie jaar door alle basisscholen zal worden afgenomen. Eerder al werden trainingen verzorgd voor schippers en rondleiders.

Limes

Het lespakket wordt goed gebruikt bij de lessen van het Archeon. Als modulaire aanvulling is er achtergrondinformatie voor leerlingen, leerkrachten en gidsen ontwikkeld in samenspraak met Archeon.

Goeree-Overflakkee

Er wordt een regionaal erfgoedmenu ontwikkeld, waar Erfgoedhuis vanaf de zijlijn een bijdrage aan heeft geleverd met een brainstorm bij - en onder leiding van - collega's van Kunstgebouw.

Atlantikwall

Er is een filosofieles ontwikkeld die een leerkracht in de klas kan doen, passend binnen het thema *erfgoedwijsheid*: wat is goed en wat is fout in de oorlog, vanuit welk perspectief? Deze les is op de erfgoedlijn Atlantikwall met open armen ontvangen en via het onderwijs ingezet.

Educatiepakketten

In 2019 is de volledige en *up-to-date* informatie over de bestaande educatiepakketten via de website geschiedenisvanzuidholland.nl beschikbaar gekomen. Via een speciale onderwijsknop is het voor leerkrachten nu nog eenvoudiger om de gewenste informatie te vinden. Bovendien is het lesmateriaal voor de erfgoedlijnen Atlantikwall, Oude Hollandse

Waterlinie, Limes en Trekvaarten modulair beschikbaar, voor zowel het onderwijs als voor andere geïnteresseerden.

Innovatie en koppeling van vraag en aanbod

Training voor ontvangers van het onderwijs

Binnen het project *Kennis is Kracht* is de cursus *Aan de slag! Actieve erfgoedlessen* gegeven aan vrijwilligers die betrokken zijn bij lesprogramma's. Deze cursus trok negen deelnemers en voorzag in het *up-to-date* houden van de kennis over de doelgroepen onderwijs, leerkrachten en leerlingen.

Zuid-Hollandse editie Digitale Scheurkalender

In 2018 lanceerden we de Digitale Scheurkalender Zuid-Holland voor groep 5 t/m 8 van het basisonderwijs. Deze website is een provinciale variant op het prijswinnend concept, ontwikkeld door museum Kröller-Müller. Een website die in allerlei variaties voor allerlei doelgroepen wordt doorontwikkeld. Uit onderzoek bleek dat de Zuid-Hollandse site de meest bezochte was van alle landelijke en lokale scheurkalenders.

Als vervolg op deze succesvolle samenwerking hebben Erfgoedhuis en Kunstgebouw besloten om een nieuwe scheurkalender te ontwikkelen voor het vmbo. Kunst en erfgoed stimuleren leerlingen om met andere ogen naar zichzelf en hun omgeving te kijken. Dit sluit goed aan bij het doel van burgerschapsonderwijs: leerlingen opleiden tot burgers met een actieve, betrokken, nieuwsgierige en kritische houding. Daarom ontwikkelen Kunstgebouw en Erfgoedhuis de Digitale Scheurkalender *Burgerschap* voor de onderbouw van het vmbo.

De Digitale Scheurkalender is een tool voor het digibord die leerlingen op een vlotte en toegankelijke manier laat kennismaken met kunst en erfgoed. Een docent hoeft zich niet voor te bereiden en kan deze 'cultuursnacks' op elk gewenst moment inzetten. Kunst en erfgoed worden aan de belangrijkste thema's uit het vak burgerschap gekoppeld, bijvoorbeeld democratie, solidariteit en diversiteit.

In 2019 zijn de eerste paar items van de Digitale Scheurkalender ontwikkeld, is er een klankbordgroep met vmbo-docenten bij elkaar gekomen en zijn twee items al getest in een vmbo-klas. De aanvraag bij het Mondriaan Fonds werd gehonoreerd. Daarnaast is Erfgoedhuis benaderd door Kennisnet en Netwerk Digitaal Erfgoed vanuit het Project 'Intensivering digitale ontsluiting erfgoed voor het onderwijs', met het aanbod om het project te volgen, ondersteunen en onderzoeken. Dat resulteerde al in een filmpje.

In het najaar van 2019 is bepaald dat alle genoemde ingrediënten voldoende basis en vertrouwen bieden om in de loop van 2020 een Digitale Scheurkalender Burgerschap op te leveren.

Erfgoedwijsheid

Er is steeds meer oog voor het dynamische aspect van erfgoed, de verschillende perspectieven die er mogelijk zijn en de emoties die dit kan oproepen. Het onderzoek van prof. dr. Hester Dibbits naar emotienetwerken rond erfgoedwijsheid geeft ingangen om op andere manieren over erfgoed te praten: wat is erfgoed en voor wie? Welke verschillende verhalen en emoties zijn te ontdekken?

Binnen de erfgoedlijnprojecten is op verschillende manieren aandacht besteed aan het onderwerp: naast overdracht van kennis is er steeds meer aandacht voor verschillende meningen die mogelijk zijn. Op de erfgoedtafel Atlantikwall is hierover een presentatie gehouden die veel positieve reacties opriep. Als voorbereiding op de landelijke Bunkerdagen is er een workshop georganiseerd die binnen korte tijd voltekend was met in totaal 22 vrijwilligers en professionals uit Zuid-Holland, maar ook Zeeland en Noord-Holland. De Bunkerdag zelf trok overigens 15.070 unieke bezoekers.

Landelijke samenwerking

In overleg met het onderzoeksteam van Hester Dibbits heeft Erfgoedhuis samen met Landschap Erfgoed Utrecht en Erfgoed Brabant het initiatief genomen om het project *Elke leerling erfgoedwijs* te ontwikkelen. Met dit project (looptijd 2019-2021) wordt materiaal ontwikkeld dat leerkrachten kunnen inzetten om leerlingen een erfgoed-wijze, multiperspectieve blik te laten ontwikkelen.

Voor het onderwijs en erfgoedinstellingen wordt trainingsmateriaal ontwikkeld waarmee ook leerkrachten en culturele instellingen anders leren kijken naar dynamiek rond erfgoed. Het traject wordt ontwikkeld met klankbordgroep en pilotscholen.

Tot slot: via het landelijke Vakoverleg Erfgoededucatie van het LKCA worden ook andere erfgoedhuizen betrokken als klankbord en voor verdere verspreiding.

1.3 Erfgoededucatie	Boekjaaruren	Nacalculatie
Totaal	1.120	1.231

Toelichting

Het aantal uren op de erfgoedlijnen is overschreden: dit heeft te maken met de arbeidsintensieve *Waterlinie voor Kids*-dagen op de erfgoedlijn Oude Hollandse Waterlinie. Er is veel werk verricht om het project begeleid over te dragen aan de lokale gemeenschappen. Toen bleek dat dat maar bij twee gemeenten ging lukken is gezamenlijk nagedacht over alternatieven. De samenwerking met Kunstgebouw en cultuurcoaches en het implementeren van het format voor erfgoedwijsheid waren ook tijdrovender dan vooraf gedacht.

1.4 Erfgoedlijnprojecten

Onderdelen verbinden én samenbrengen met een kwaliteitsimpuls: dat was de focus bij de erfgoedlijnen, waardoor we minder op nieuwe projecten hebben ingezet. Toch werd een aantal projecten afgerond en enkele nieuwe gestart.

Enkele erfgoedlijnen ontwikkelden in de afgelopen jaren een gezamenlijke merkstrategie. Ook werd in 2019 een nieuwe merkstrategie voor de trekvaarten gerealiseerd, te weten Hollands Welvaren.

Erfgoedhuis was actief aanwezig bij de erfgoedtafelbijeenkomsten en bij gelegenheid ook *sparring partner* van de provincie; bijvoorbeeld bij de beoordeling van projectaanvragen en

bij het adviseren over de witte vlekken in een erfgoedlijn. Een van onze consultants is ook bij het overleg Erfgoedlijnen van de provincie (driewekelijks) aanwezig.

Resultaten op de erfgoedlijn Atlantikwall

Ondersteuning en advies

Erfgoedhuis ondersteunde in 2019 als secretaris, notulist en organisator bij de erfgoedtafel Atlantikwall. Ook assisteerde onze consultant de projectleider van de provincie Zuid-Holland met het beoordelen van projectaanvragen.

Fietsroutes

Erfgoedhuis fungeerde als aanvrager voor een project van zes fietsroutes langs de Atlantikwall. De initiatiefnemer was Jeroen Rijpsma, Erfgoedhuis was penvoerder van dit project en voerde mede de inhoudelijke redactie. Het project is in 2019 opgeleverd.

Behalve met online publicatie als PDF was het ook de bedoeling dat Erfgoedhuis zelf luxe boxjes met zes brochures zou gaan verkopen van de fietsroutes. De boxjes als product konden op veel waardering rekenen, maar bij gebrek aan een goed verkoopapparaat binnen Erfgoedhuis is het verkoopresultaat tot op heden achtergebleven bij de verwachting. De boxjes zijn daarnaast ingezet als relatiegeschenk, onder andere op de Erfgoeddag. Dit is intern verrekend.

Social media

Voor de erfgoedtafel Atlantikwall onderhoudt Erfgoedhuis een Facebookpagina en een Twitteraccount. Het Twitteraccount bereikte in 2019 591 geïnteresseerden, onder wie Atlantikwall-instellingen, bunkermusea, Statenleden en regionale media. Het Facebookaccount heeft 980 actieve volgers en fungeerde regelmatig als verbindende schakel in de 'bunkerwereld'.

Lezingen

Als nevenprogramma bij de tentoonstelling *Drakentanden in de duinen. Sporen van de Atlantikwall*, zijn in 2019 drie lezingen georganiseerd in het auditorium van het Archeologiehuis Zuid-Holland.

Op 20 maart beet archeoloog en docent Ruurd Kok het spits af met zijn lezing *Oorlogssporen in duin en polder. Archeologisch onderzoek van Duitse verdedigingslijnen in Zuid-Holland*.

Op 17 april verzorgde Jeroen Rijpsma de lezing *Bezet Nederland gezien door Duitse ogen. Fotografie in oorlogstijd door soldaten in Zuid-Holland*. Rijpsma belichtte hierin het thema van de Duitse propagandamachine door middel van fotografie.

Op 1 mei volgde de derde en laatste lezing: *Van onder het strand tot op het maaiveld. Archeologisch onderzoek naar modern oorlogserfgoed in Zuid-Holland* door Arjen Bosman.

De capaciteit van het auditorium is 50 tot 55 deelnemers. In totaal hebben 145 belangstellenden de lezingen bezocht. De bezoekers konden tijdens de pauze de

tentoonstelling bezoeken. Zie voor de tentoonstelling de passage onder 'Archeologiehuis Zuid-Holland'.

Resultaten op de erfgoedlijn Goeree-Overflakkee

Communicatie

Naast de reguliere bijeenkomsten van de erfgoedlijn Goeree-Overflakkee had Erfgoedhuis zitting in de werkgroep Communicatie van deze erfgoedlijn.

In 2019 werd een gezamenlijke aanvraag voorbereid met diverse producten om het gerestaureerde en beschikbare erfgoed van deze lijn nog beter onder de aandacht van het publiek te krijgen. Enkele producten die in de jaren ervoor al waren beloofd met een subsidie werden opgeleverd.

Tevens werden twee edities van de *Erfgoedkrant* uitgebracht, waarvan één rond Open Monumentendag. Erfgoedhuis maakte deel uit van de redactie van deze communicatie-uitingen. De oplage van de Erfgoedkrant was 30.000 exemplaren.

Aanwezigheid

Waar mogelijk was Erfgoedhuis bij andere opleveringen op de erfgoedlijn Goeree-Overflakkee aanwezig.

Erfgoedpaspoort

Tijdens Open Monumentendag op 14 september 2019 is onder grote belangstelling van zo'n 200 mensen het eerste exemplaar van het *Erfgoedpaspoort Goeree-Overflakkee* uitgereikt door burgemeester Ada Grootenboer. Het Erfgoedpaspoort is gemaakt om kinderen op een toegankelijke en speelse manier meer te leren over de geschiedenis van Goeree-Overflakkee, met de nadruk op de rol die het water speelt en speelde op het eiland. Tijdens de dag waren er naar schatting 600 bezoekers.

Maar liefst zeventien partijen van over het hele eiland werkten mee, waaronder musea en dorpsraden. Deze deelnemers hebben allen voor een kleine bijdrage een pagina in het paspoort gekregen. In het paspoort lezen kinderen meer over een erfgoedlocatie en moeten ze ofwel een stempel halen op locatie, of een sticker verdienen door het beantwoorden van een vraag of bijvoorbeeld door een Geocache te vinden.

Het paspoort is in een oplage van vijfduizend stuks aangeboden aan alle basisscholen op het eiland en ruim verspreid over vijftien basisscholen. Er kwamen veel positieve reacties, zoals van een leerkracht: "De kinderen en leerkrachten zijn enthousiast over het paspoort. De kinderen reageerden enthousiast. De meesten hadden een activiteit uitgevoerd, vooral de bunkerroute was populair. De stickers plakken werkt motiverend".

Open Monumentendag

Tijdens Open Monumentendag op 14 september 2019 organiseerde de communicatiegroep van de erfgoedlijn Goeree-Overflakkee een Erfgoedmarkt op de Menheerse Werf in Middelharnis. Het event was speciaal ingericht voor kinderen en gezinnen: ze konden gaffelschuitjes maken, een kunstwerk in elkaar klinken, leren roeien en wrikken, trossen werpen, woorden raden met seinvlaggen.

Diverse stichtingen en verenigingen presenteerden zich op de markt. Het was een prachtige, zonnige dag en de werf stroomde vol met gezinnen met enthousiaste kinderen en blije ouders. De hele dag reden er gratis RTM-bussen rond om iedereen langs al het mooie erfgoed van het eiland te brengen. Zo konden kinderen ook gelijk stempels verzamelen voor in het Erfgoedpaspoort, dat op die dag werd gelanceerd.

De coördinatie van de dag lag in handen van de betrokken ambtenaar bij de provincie, Erfgoedhuis was met twee mensen de hele dag aanwezig om het evenement en de lancering van het erfgoedpaspoort te begeleiden.

Social media

De Facebookpagina wordt door Erfgoedhuis beheerd en telt inmiddels een groep van ruim driehonderd leden, die zelf de achterban informeren over alle op de erfgoedlijn opgeleverde activiteiten en producten. Erfgoedhuis controleert of de berichten positief van aard zijn en betrekking hebben op deze Facebookgroep, en daarnaast plaatst Erfgoedhuis ook zelf berichten.

Resultaten op de erfgoedlijn Landgoederenzone Zuid-Holland

Ondersteuning

Erfgoedhuis bood de projectleider van de erfgoedlijn *Hollands Buiten* ondersteuning bij de voorbereiding van de bijeenkomsten van het netwerk en verzorgde de verslaglegging. Verder nam de medewerker PR en Communicatie van Erfgoedhuis deel aan de communicatiewerkgroep van de erfgoedlijn *Hollands Buiten*.

Communicatie

De huisstijl van *Hollands Buiten* werd in 2018 ontwikkeld en is beschikbaar voor de stakeholders van het netwerk van de Landgoederenzone. Er zijn vlaggen in de huisstijl van *Hollands Buiten* geproduceerd die in het beheer blijven van de deelnemers aan *Hollands Buiten* zodat deze ook tijdens andere evenementen kunnen worden gebruikt. De website van *Hollands Buiten* is vanaf 25 mei 2018 (*Dag van het Kasteel*) online gezet. Het aantal bezoekers van de website was in 2019 1.646 (sessies).

Om het bereik van de website te verhogen, is het nodig dat er meer content op verschijnt: met name nieuwsberichten en evenementen die op de buitenplaatsen plaatsvinden. Ook de vindbaarheid is een punt van aandacht. Over de aanlevering van deze content en het optimaliseren van de vindbaarheid zijn nadere afspraken gemaakt met de stichting Kastelen, historische Buitenplaatsen en Landgoederen (sKBL).

Verder is in 2019 – in afstemming met de PR-medewerkers van de buitenplaatsen – besloten om per regio de historische context van de buitenplaatsen te beschrijven en deze verhalen te plaatsen op de website. Bovendien is besloten om een samenwerking aan te gaan met provincie Noord-Holland om ook haar publiekstoegankelijke buitenplaatsen toe te voegen. Deze actiepunten staan in een projectvoorstel voor het maatregelenpakket erfgoedlijnen en zullen in 2020 uitgevoerd worden.

De website landgoedwandelen.nl is in 2019 bijgehouden. De voorraden van het eerder gepubliceerde promotiemateriaal (Z-Card en brochure) dat verschillende toeristische informatiepunten en stakeholders van *Hollands Buiten* ter beschikking hebben, werd op peil gehouden.

Het aantal websitebezoeken was in 2019 8.100 sessies. De website zocherparken.nl is een digitale publicatie van de resultaten van het onderzoek *Kwaliteitsimpuls Zocherparken*. De website telde 900 sessies in 2019.

Dag van het Kasteel

Ook dit jaar verzorgde Erfgoedhuis de organisatie van de *Dag van het Kasteel* (10 juni). In 2019 namen negentien locaties in Hollands Buiten deel: Kasteel Keukenhof en 't Huys Dever in Lisse, de Ruïne van het Kasteel van Teylingen in Voorhout, Landgoed Nieuw Leeuwenhorst in Noordwijkerhout, Oostergeest, Huys te Warmont en Vroenhof in Warmond, Kasteel Oud-Poelgeest in Oegstgeest, Kasteel Duivenvoorde en Berbice in Voorschoten, De Paauw-Backershagen en Voorlinden in Wassenaar, Hofwijck, Middenburg en Vreugd en Rust in Voorburg, Dorrepaal in Leidschendam, Te Werve en Hofrust in Rijswijk, Ockenburgh in Den Haag.

Er is een flyer geproduceerd met vier fietsroutes langs deze locaties. Deze zijn verspreid door de deelnemende landgoederen, Probiblio en de VVV's. Het programma per locatie werd gepubliceerd op de website van de Nederlandse Kastelenstichting, de initiatiefnemer van het landelijke evenement. Advertenties verschenen in het *Leidsch Dagblad* en de Haagse editie van het *Algemeen Dagblad*.

Het evenement bracht 15.025 bezoekers op de been en was daarmee een groot succes. In totaal waren 227 vrijwilligers 1.623 uur op de locaties actief. Van het evenement is een apart evaluatieverslag gedeeld met provincie Zuid-Holland. Het evenement werd financieel mogelijk gemaakt door provincie Zuid-Holland en Fonds1818.

Fietsroute

In 2019 leverde Erfgoedhuis inhoudelijke input aan NBTC aan voor de samenstelling van een via het fietsknooppuntennetwerk uitgezette fietsroute van Lisse naar Oegstgeest. Erfgoedhuis heeft rechtevrij beeldmateriaal aangeleverd en korte teksten over *points of interest* langs de route.

Beleef Prins Frederiks Parkenroute

Voor de gemeenten Wassenaar en Voorschoten coördineert Erfgoedhuis het project *Beleef Prins Frederiks Parkenroute*. Het project wordt gefinancierd via het erfgoedlijnenbudget, budget van de Landschapstafel Duin, Horst en Weide en genoemde gemeenten.

In 2019 zijn vastgelegd: de drie te realiseren wandelroutes, de opzet van een website met informatie over de prins en zijn gezin en de parkenroute, de aanpak voor het maken van een educatief pakket, de offerte-uitvragen voor een speeltoestel en de realisatie van de wandelroutes.

Tijdens de Dag van het Kasteel en Open Monumentendag werden activiteiten georganiseerd voor dit project. Zo kon het publiek deelnemen aan rondleidingen of een koetstocht maken.

Het project wordt begeleid door een stuurgroep met vertegenwoordigers van de Dienst Koninklijk Huis, de erfgoedcommissie Wassenaar, een particuliere bewoner van een buitenplaats en een specialist op het gebied van groen erfgoed. Het project wordt in 2020 afgerond.

Muzikaal evenement

In 2019 zijn de mogelijkheden verkend om een muzikaal evenement op buitenplaatsen in Hollands Buiten te organiseren. Hiertoe werden zes buitenplaatsen gepolst. Er is een projectplan geschreven onder de werktitel *Hollands Buiten getoonzet*.

Het plan is voorgedragen om voor cofinanciering door provincie Zuid-Holland in 2020 in aanmerking te komen, maar viel buiten de selectie van projecten die in het Maatregelenpakket erfgoedlijnen 2020 zijn opgenomen. Het projectplan wordt mogelijk in 2020 weer voorgedragen voor opname in het maatregelenpakket erfgoedlijnen 2021.

Wandelroutes

In 2019 is verkend in hoeverre er naast het zuidelijke ook in het noordelijke deel van Hollands Buiten wandelroutes langs kastelen en buitenplaatsen zijn te realiseren die opgenomen kunnen worden op landgoedwandelen.nl. Hiertoe werd overleg gevoerd met de gemeenten Hillegom, Lisse, Teylingen en Noordwijk. In 2020 wordt het plan verder uitgewerkt om te worden voorgedragen voor het maatregelenpakket erfgoedlijnen.

Resultaten op de erfgoedlijn Romeinse Limes 2019

Ondersteuning

Erfgoedhuis bood de projectleider van de Erfgoedlijn Romeinse Limes Zuid-Holland ondersteuning bij de voorbereiding van de bijeenkomsten van het netwerk en verzorgde de verslaglegging. Het netwerk kwam in 2019 drie maal bijeen.

Kwaliteitsteam

Erfgoedhuis is voorzitter van het zogenaamde kwaliteitsteam Romeinse Limes Zuid-Holland. In het kwaliteitsteam hebben de gemeenten (Alphen aan den Rijn en Katwijk), musea (het Rijksmuseum van Oudheden), het archeologisch bedrijfsleven (Hazenberg Archeologie en Novitas Heritage), de vrijwilligers in de archeologie (AWN) en de Romeinse Limes Nederland zitting. Het gezelschap kwam twee keer bijeen. De leden zetten hun expertise in om te stimuleren dat de gezamenlijke visie en ambities van de netwerktafel Romeinse Limes Zuid-Holland worden uitgevoerd.

Het kwaliteitsteam begeleidde in 2019 de start van de twee overkoepelende opdrachten 'Exploitatie van de Limes' en 'Metten = Weten' (zie hieronder). Tevens bereidt het team de bijeenkomsten van de netwerktafels voor.

Metten = Weten

Onder de titel *Metten = Weten* is door Erfgoedhuis een voorstel geschreven om onderzoek te doen naar de effectiviteit van de met financiën van provincie Zuid-Holland in het kader van de erfgoedlijn gerealiseerde maatregelen en projecten. Doelstelling is een onderzoeksmethodiek te ontwikkelen die kan worden toegepast in de andere Limesprovincies en bij de andere erfgoedlijnen in Zuid-Holland.

Erfgoedhuis voerde hiertoe overleg met Universiteit Leiden om de onderzoeksvraag helder te krijgen en te verkennen in hoeverre met deze instelling kan worden samengewerkt op dit gebied en we begeleidden het offerteproces. De opdracht is uiteindelijk verstrekt aan onderzoeksbureau Tympan. Een afvaardiging van het kwaliteitsteam Romeinse Limes Zuid-Holland, aangevuld met een vertegenwoordiger van Universiteit Leiden, treedt op als stuurgroep.

Stuurgroep Romeinse Limes Nederland

Erfgoedhuis participeert in de stuurgroep Romeinse Limes Nederland (RLN). Naast Erfgoedhuis zijn Erfgoed Gelderland, Landschap Erfgoed Utrecht en Romeinen.nu lid van de stuurgroep. Doelstelling van de RLN is het bevorderen van het publieksbereik en netwerkvorming van de Romeinse Limes in Nederland. Hiertoe wordt de website romeinen.nl actueel gehouden en worden netwerkbijeenkomsten georganiseerd.

De stuurgroep kwam zes maal bijeen. Onder leiding van de stuurgroep wordt uitvoering gegeven aan het werkplan RLN 2019. In 2019 werd een reactie geformuleerd op het ter consultatie aangeboden concept Managementplan van de NLS.

Interview Neder-Germaanse Limes

Erfgoedhuis werd geïnterviewd (15 januari) door Alicia Walsh, die in het kader van haar studie Archaeological Heritage aan de archeologische faculteit in Leiden onderzoek deed naar de toeristische spin-off van de UNESCO Werelderfgoed status van de Neder-Germaanse Limes. Haar studie spitte zich toe op de vraag in hoeverre de Zuid-Hollandse publieksproducten (panelen, websites, routes etc.) geschikt zijn voor een internationaal publiek. Tijdens de bijeenkomst van het netwerk Romeinse Limes Zuid-Holland van 13 juni bood zij haar rapport aan bij Klaas Tigelaar, voorzitter van de erfgoedlijn RLZH, en aan Mariëlla Beukers van de RLN.

Resultaten op de erfgoedlijn Oude Hollandse Waterlinie

Online communicatie

Op verzoek van de Erfgoedtafel werden van eind 2015 tot 2018 een Facebookpagina en Twitteraccount bijgehouden. Deze hebben zich echter niet voldoende ontwikkeld omdat de betrokken stakeholders eerder aandacht voor hun eigen Facebookpagina en/of Twitteraccount hebben. De Stichting Oude Hollandse Waterlinie heeft in 2019 haar eigen website en Facebookpagina ontwikkeld. Erfgoedhuis is daarom voor de erfgoedtafel Oude Hollandse Waterlinie in 2019 gestopt met de werkzaamheden op sociale media.

De publicatie van de Nieuwsbrief Oude Hollandse Waterlinie voor de erfgoedtafel is wegens onvoldoende belangstelling en nieuwswaarde in 2019 gestopt. De frequentie was in 2017 al teruggebracht naar twee keer per jaar. De Stichting Oude Hollandse Waterlinie brengt sinds eind 2018 een nieuwsbrief uit getiteld 'Bruisend'.

Overleg

Erfgoedhuis nam in 2019 deel aan de vergaderingen van de erfgoedtafel en verleende ondersteuning en advies aan de projectleider Oude Hollandse Waterlinie van de provincie Zuid-Holland. Het netwerk kwam in 2019 vier maal bijeen.

De projectgroep Merk & Marketing is in 2019 vier keer bij elkaar gekomen. In deze bijeenkomsten zijn de voorbereidingen voor het jubileumjaar 2022 doorgenomen.

Boerenlandhekken en inundatie

Dit jaar zijn er twee overleggen gevoerd om het project *Boerenlandhekken & Inundatie Oude Hollandse Waterlinie* te promoten. In mei vond een gesprek plaats met Peter Paul Klapwijk, die namens de Stichting Oude Hollandse Waterlinie belast is met de verbeelding van de Oude Hollandse Waterlinie voor het jubileumjaar 2022.

In juli vond een gesprek plaats met vertegenwoordigers van LTO. Door de stikstofcrisis in het najaar van 2019 heeft LTO gevraagd de voorbereidingen voor het project naar voorjaar van 2020 uit te stellen. Dit is gecommuniceerd met de Erfgoedtafel Oude Hollandse Waterlinie en de Stichting Oude Hollandse Waterlinie.

Koenschans

Op 6 februari 2019 is de Koenschans officieel geopend en weer herkenbaar als voormalige schans van de Oude Hollandse Waterlinie. Op de schans is een houten vlonder geconstrueerd in de vorm van de aarden wal die er oorspronkelijk heeft gelegen. Daarnaast is een betonnen schaalmodel van de schans en een informatiebord op de Koenschans geplaatst. Het informatiebord is opgesteld door Erfgoedhuis.

Voor TV-Krimpenerwaard is tijdens de opening door Erfgoedhuis een interview gegeven over het belang van de herontwikkeling Koenschans. Op 29 mei werden er opnames op de Koenschans gemaakt voor de televisieserie *Knooppunt Holland* die in opdracht van de provincie wordt gemaakt. De samensteller en presentator van het programma, Johan Overdeest, kwam samen met acteur Leendert de Ridder langs op de Koenschans. Zij werden daar opgewacht door Marcus Laman van Erfgoedhuis, die kort vertelde over de geschiedenis en het belang van de schans. De uitzending werd vertoond op RTV Rijnmond en Omroep West.

Resultaten op de erfgoedlijn Trekvaarten

Ondersteuning

Erfgoedhuis nam in 2019 deel aan de vergaderingen van de erfgoedtafel en verleende ondersteuning en advies aan de projectleider Trekvaarten van de provincie Zuid-Holland bij de beoordeling van ingediende projecten.

Merkstrategie

Voor de ontwikkeling van een merkstrategie voor *Hollands Welvaren* vond regelmatig overleg plaats met projectleider bij de provincie en de ontwerper van Human Safari.

Atlas van de Trekvaarten

In 2019 is begonnen met het project *Atlas van de Trekvaarten*. Voor dit project is door de Erfgoedtafel Trekvaarten 25.000 euro ter beschikking gesteld. Dit geld zal gebruikt worden voor de betalingen aan auteurs en voor de financiering van een deel redactie. Voor de boekproductie wordt met Uitgeverij Thoth gezocht naar additionele fondsen.

De oplevering van het boek stond oorspronkelijk gepland voor juni 2020, maar wordt uitgesteld, in elk geval tot het einde van het jaar. Op de valreep van 2019 is voor het laten

maken van vijftien kaarten nog 4.000 euro subsidie verkregen van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Alle auteurs zijn inmiddels aan het werk.

Samenwerking met ZHL

Voor het blad *Beleef!* van Zuid-Hollands Landschap werd een artikel geschreven over de Trekvaarten, met name de Vliet en het Museum Hofwijck. Het nummer verscheen in de zomer van 2019.

Social media

Voor de Trekvaarten onderhield Erfgoedhuis een twitteraccount (211) en een Facebook-pagina (195 volgers). Het Facebook-account is gericht op deelnemers en directe stakeholders.

Resultaten op de erfgoedlijn Waterdriehoek

Ondersteuning en advies

Erfgoedhuis nam in 2019 deel aan de vergaderingen van de erfgoedtafel en het verleende ondersteuning en advies aan de projectleider Waterdriehoek van de provincie Zuid-Holland bij de beoordeling van ingediende projecten. Er werden geen eigen projecten ingediend. De betrokkenheid heeft zich wel enigszins uitgebreid door deelname aan het aan deze erfgoedlijn gelieerde programma Elisabethsvloed 1421-2021.

Social media

Bij de Waterdriehoek is geen behoefte aan ondersteunende social media accounts.

Maritiem industrieel erfgoed

Hoewel niet zelf een erfgoedlijn, kreeg dit thema in 2019 meer aandacht doordat er voorbereidingen werden getroffen om hieraan een achtste erfgoedlijn te wijden.

De consulent van Erfgoedhuis had af en toe overleg met de ambtenaar van de erfgoedlijn Waterdriehoek over historische havens en schepen, sluisen, bruggen en maritieme cultuurlandschappen met jaagpaden, kades, of bebouwing zoals brugwachtershuisjes, tolhuizen en stormvloedkeringen. De aandacht ging daarbij met name uit naar industrieel-maritiem erfgoed, zoals havenkranen en -gebouwen, maritieme industriële complexen en de bijbehorende infrastructuur. Vanwege het later gereedkomen van het coalitieakkoord is nog geen besluit genomen over deze mogelijke achtste erfgoedlijn.

1.4 Erfgoedlijnenprojecten	Boekjaaruren	Nacalculatie
Totaal	4.935	4.877

1.5 Ondersteuning en deskundigheidsbevordering

Kennis delen geeft resultaat. Nadat we hebben bepleit om meer uren uit te trekken voor de helpdesk aan vrijwilligers die zich op een of andere manier bezighouden met het behouden van cultureel erfgoed, hebben we direct gemerkt dat de ondersteuning in de vorm van kennis, advies, scholing, training en netwerkbijeenkomsten veel belangstelling had. En

bovendien dat deze ondersteuning hoog werd gewaardeerd. Het programma met deskundigheidsbevordering aan Zuid-Hollandse erfgoedinstellingen als kleine en middelgrote musea, historische en archeologische verenigingen en andere erfgoedinstellingen zoals molens en archieven stelde ons in staat om het Zuid-Hollandse erfgoed professioneler en beter te onderhouden en te *marketen*. Daarnaast konden we de vraag die soms per regio of locatie wisselt goed vertalen naar advies en vergelijkbare casussen elders in het land. De consultants van Erfgoedhuis bleven door netwerken in en buiten de provincie goed op de hoogte van de laatste trends en ontwikkelingen. Dit resulteerde in sommige gevallen in nieuwe cursusonderwerpen. Het nieuwe Museumplatform bleek een goed gremium voor die musea in Zuid-Holland die te klein zijn voor de landelijke Museumvereniging.

Resultaten

Online communicatie

De algemene nieuwsbrief voor de gehele achterban van Erfgoedhuis verscheen in 2019 vijf maal en is aan 1.300 (d.d. 1 januari) tot ruim 1.500 (d.d. 31 december) abonnees verzonden. In deze nieuwsbrief is de achterban steeds geïnformeerd over ontwikkelingen, nieuwe wetgeving, interpretatie, best practices, thema-weken of -maanden, en handleidingen. De corporate website van Erfgoedhuis (erfgoedhuis-zh.nl) is *up-to-date* gehouden. Het Twitteraccount van Erfgoedhuis en de Facebookpagina hebben elk ruim 2.000 volgers.

Studiedagen en –bijeenkomsten collectie Zuid-Holland

In samenwerking met provinciearchivaris Peter Diebels en zelfstandig onderzoeker Eelco Beukers organiseerden we in oktober in Museum Vlaardingen een masterclass over de Zuid-Hollandse archiefcollectie, waarbij de focus lag op historisch beeldmateriaal. De bijeenkomst was bedoeld voor historische verenigingen en archieven en werd bezocht door vijftien deelnemers.

Workshop Wiki en Erfgoed

De op 12 december in het Dordtse Onderwijsmuseum georganiseerde workshop Wiki & Erfgoed was een succes. De bijeenkomst werd georganiseerd in samenwerking met Wikimedia Nederland. Ruim dertig deelnemers, waarvan opvallend veel medewerkers van musea, werden bijgepraat over de kansen en uitdagingen van het delen van kennis en collecties op Wikipedia. Alexandra van Steen, directeur van Flipje- en Streekmuseum Tiel, inspireerde velen met haar uitspraak: *“Elke collectie is het waard gevonden te worden”* en de manier waarop Wikipedia onderdeel uitmaakt van de digitale strategie van het museum.

Erfgoeddag

De jaarlijkse Erfgoeddag, het gezamenlijke kennis- en netwerkevent van de provincie Zuid-Holland en Erfgoedhuis, vond op 7 november plaats in Madurodam en trok 300 bezoekers. Het thema *Vrijheid en verantwoordelijkheid: omgang met ons erfgoed* bood een bruikbaar aanknopingspunt voor de meer dan tien veelzijdige bijdragen van onder meer Kader Abdolah, Ad van Liempt en talloze andere deskundigen uit het erfgoedveld. Zie voor meer onder *1.2 - Resultaten*.

Ondersteuning en advisering van erfgoedinstellingen

Erfgoedhuis werd het afgelopen jaar bijna honderd keer via de helpdesk (mail en telefoon) bevraagd door erfgoedinstellingen. De vragen gingen over de collectie, de presentatie of afstoten ervan, PR en uitbreiden of verbouwen. Vrijwel alle vragen uit het veld konden beantwoord worden. Waar we een trend zagen in de onderwerpen (vrijwilligersbeleid, aanvullende financiering), hebben we binnen het museumplatform direct kunnen reageren door de geplande netwerkmiddagen te wijden aan deze onderwerpen.

NORAA en AVA_Net

NORAA staat voor Nationaal Overleg Regionale Audiovisuele Archieven. AVA_Net is een onafhankelijke netwerkorganisatie voor audiovisuele collectiehouders in Nederland. Het netwerk versterkt de positie van het audiovisuele erfgoed en heeft hiervoor een (kennis) platform ingericht. Op 4 april was er een gezamenlijke bijeenkomst van NORAA en AVA_Net over auteursrecht voor beeldmateriaal. Erfgoedhuis was moderator van een sessie van het AVA_Net-congres in juni over audiomateriaal. Tot slot voerden we tot en met het voorjaar het secretariaat voor NORAA.

Kring van Zuid-Hollandse Archivarissen

In 2019 werd er opnieuw samengewerkt met de Kring van Zuid-Hollandse Archivarissen. Erfgoedhuis ondersteunde de Kring bij drie bestuursvergaderingen en twee ledenvergaderingen, en via het netwerk van de KZHA werden studiedagen van onder meer het Stadsarchief Rotterdam en Stadsarchief Delft onder de aandacht gebracht.

Deskundigheidsbevordering

In 2019 zetten we de werkzaamheden voort voor het *Steunpunt Digitalisering Erfgoedcollecties Zuid-Holland*. Vanuit dit steunpunt organiseerden we cursussen en netwerk-bijeenkomsten en bemanden we een helpdesk en een website (zie ook: hoofdstuk 2.2 Project Digitalisering Erfgoedcollecties Zuid-Holland).

Zelf Doen in Erfgoed en Groen

Het digitale vrijwilligersplatform zelfdoeninerfgoedengroen.nl is de website waarmee wordt gecommuniceerd met de achterban. Ook in 2019 werkten Erfgoedhuis samen met de collega's van De Groene Motor (ondergebracht bij Zuid-Hollands Landschap) aan het vullen van de site met vrijwilligersvacatures, cursussen en bijeenkomsten van het *Steunpunt Digitalisering Erfgoedcollecties* van het project *Kennis is Kracht*. Verder deelden we via de site digi-naslagwerken van cursussen in de vorm van *factsheets*, oproepen voor gereedschapsuitleen, informatiebijeenkomsten van andere organisaties en weetjes.

Het platform telde 24.423 gebruikerssessies. Er is een campagne opgezet om meer vrijwilligers te trekken voor vacatures van erfgoedinstellingen met flyers en posters die voor instellingen gepersonaliseerd konden worden. Deze zijn verspreid onder alle vestigingen van bibliotheken. Veertien erfgoedinstellingen hebben hun vacatures geplaatst op het platform. Daarnaast zijn de tips aangevuld, bijvoorbeeld met de factsheet *art handling*.

De nieuwsbrief van het platform Zelf Doen en het project *Kennis is Kracht* heeft 925 inschrijvingen en is acht keer verzonden; de nieuwsbrief voor het Steunpunt Digitalisering heeft 600 inschrijvingen en is negen keer verzonden.

Museumplatform

In 2019 is het Museumplatform Zuid-Holland gestart onder de vleugels van het Erfgoedhuis, als opvolger van de Vereniging Musea Zuid-Holland. Het Museumplatform is het nieuwe, actieve netwerk voor kleine en (middel)grote musea in Zuid-Holland, gericht op informatie, inspiratie en uitwisseling. Voor een basisabonnement van €60,- worden de deelnemers vier maal per jaar uitgenodigd voor een bijeenkomst. Daarnaast konden ze ons bereiken voor kort advies en ontvingen ze twee maal per jaar het blad Museumpeil.

In februari startte het Museumplatform met een inspirerend programma over de financieringsmogelijkheden voor musea. In overleg met de Raad van Advies, bestaande uit vijf museumdirecteuren, is in de loop van het jaar een programma gepresenteerd met bijeenkomsten over: vrijwilligersmanagement –strategie, planning en coaching, over de maatschappelijke relevantie van musea en het draagvlak in de politiek.

Vanwege een volle decembermaand is uiteindelijk in afstemming met de Raad van Advies en enkele musea besloten om de eindejaarsbijeenkomst over Gebouwenbeheer en duurzaamheid en museaal binnenklimaat te verdagen naar januari 2020.

Per bijeenkomst waren zo'n 40-70 deelnemers bijeen. Het aantal deelnemende musea in 2019 stond op 63 musea. De verwachting is dat dit aantal in 2020 nog verder gaat toenemen.

Vrijwilligersdag

Samen met de collega's van Zuid-Hollands Landschap en De Groene Motor organiseerde Erfgoedhuis op 22 juni 2019 een provinciale vrijwilligersdag. De vrijwilligersdag vond plaats in en rondom Leiden en was een groot succes, met zowel erfgoed- als groenworkshops, lezingen en rondleidingen op land en water. Er waren ca. 220 aanmeldingen, met ruim zestig deelnemers vanuit erfgoed.

Impact Meten

We ontwikkelden een workshop van twee dagdelen, die echter door de volle cursusagenda in 2019 is doorgeschoven naar 2020. In deze workshop wordt het *impact playbook* van Europeana gebruikt als onderliggende methode. Tevens is in 2019 alvast een factsheet geproduceerd over dit onderwerp en gepubliceerd als tip op zelfdoeninerfgoedengroen.nl.

Delf

Voor het blad *Delf*, de samenwerking van het Gemeentearchief met de Vereniging Delfia Batavorum, schreven we een artikel over de activiteiten van Erfgoedhuis. De werkzaamheden van de verschillende afdelingen en de positie van Erfgoedhuis binnen het totale erfgoedveld werden beschreven. Het artikel verscheen in het zomernummer van 2019.

Netwerk

Met partners buiten de provincie werd op regelmatige basis contacten onderhouden en kennis uitgewisseld, bijvoorbeeld via OPEN (Overleg Provinciale Erfgoedinstellingen Nederland), waar Erfgoedhuis het secretariaat van voert. Ook is er op regelmatige basis overleg met: de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Vereniging Provinciale Monumentenwacht Nederland (VPMN), het Erfgoedplatform van Kunsten'92, het Landelijk Contact Museumconsulenten, het Maritiem Platform, Oneindig Noord-Holland, Erfgoed Zeeland, Landschap Erfgoed Utrecht, Erfgoed Gelderland, Erfgoed Noord-Brabant,

Nieuwland Erfgoedcentrum Flevoland, Huis van Hilde, Historisch Centrum Overijssel, Erfgoed en Publiek Friesland, Erfgoedpartners Groningen alsook met het Vlaamse FARO, sectorinstituut voor cultureel erfgoed. Dit gebeurt onder meer door deelname aan studiedagen en congressen en door gezamenlijk te participeren in overleggen.

1.5 Ondersteuning en deskundigheidsbevordering	Boekjaaruren	Nacalculatie
Totaal	3.500	3.500

1.6 Ondersteuning (wettelijke) erfgoedtaken gemeenten

Doel

Erfgoedhuis ondersteunt met name kleine en middelgrote gemeenten op het gebied van erfgoedbeleid. Het ontbreekt deze gemeenten vaak aan de benodigde tijd en kennis om de gemeentelijke erfgoedtaken volwaardig uit te voeren. Wij bieden hierbij graag de helpende hand. In 2019 gingen veel vragen over de Omgevingswet en Omgevingsvisie. Andere thema's die in 2019 extra aandacht kregen zijn Kerkenvisies, Duurzaamheid, Toezicht en Handhaving, Actualisering archeologiebeleid en Molenbiotopen. Daarnaast hadden de speerpunten van het provinciaal erfgoedbeleid - herbestemming, archeologie en publieksbereik en de ondersteuning van het molenveld - de specifieke aandacht van Erfgoedhuis bij het bieden van ondersteuning aan gemeenten.

Resultaten

Steunpunt voor gemeenten

In 2019 waren we het eerste aanspreekpunt voor gemeenten en fungeerden we als helpdesk voor gemeenten over cultuurhistorie in brede zin. Onze website erfgoedhuis-zh.nl heeft hiertoe ook een aparte sectie met een dynamische *Veelgestelde vragen*-pagina.

Daarnaast was Erfgoedhuis bereikbaar via de telefonische helpdesk. Ook organisaties en particulieren die zich bezighouden met erfgoed konden een informatieaanvraag bij ons doen. Via onze website, nieuwsbrieven, social media, informatiebijeenkomsten en publicaties zorgden wij voor verdere overdracht van kennis aan - en bevordering van - deskundigheid bij gemeenten of andere relevante erfgoedorganisaties in Zuid-Holland.

Zeven bijeenkomsten Overleg provinciale steunpunten

De twaalf provinciale steunpunten vormen een netwerk en overleggen met regelmaat over actualiteiten en ontwikkelingen ten aanzien van hun kerntaken en overige relevante zaken. Het netwerk kwam in 2019 zeven maal bijeen. Erfgoedhuis was tot Open Monumentendag voorzitter van het gremium.

Onderwerpen van gesprek waren onder meer de Omgevingswet, het Sectoradvies van de Raad voor Cultuur, Kerkenvisies, de omgeving van het monument, de Erfgoed Deal, de Routekaart verduurzaming monumenten, ruimtelijke opgaven en cultuurlandschap, het FARO-verdrag en het cursusaanbod van de ErfgoedAcademie. Tijdens de bijeenkomsten werden met regelmaat externe partijen ontvangen, waaronder het Nationaal Restauratie-

fonds. Het uitnodigingsbeleid werd nauwkeurig afgestemd met ontwikkelingen binnen het bestel. Tweemaal per jaar vond op ambtelijk niveau een overleg plaats met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Tien werkbezoeken gemeenten

Voor werkbezoeken is een format opgesteld waarin is aangegeven welke informatie we met betrekking tot het erfgoedbeleid van gemeenten verzamelen. Dit format geeft structuur aan de gevoerde gesprekken. Eventuele kennislacunes van Erfgoedhuis kunnen worden gevuld. Doel van de gevoerde gesprekken is om beter zicht te krijgen op het actuele erfgoedbeleid van een gemeente, om eventuele ondersteuningsbehoeften in beeld te brengen en hier actie op te ondernemen.

In 2019 zijn bezocht: Albrandswaard, Barendrecht, Gorinchem, Hardinxveld-Giessendam, Hoeksche Waard, Kaag en Braassem, Krimpenerwaard, Lansingerland, Leidschendam-Voorburg, Molenlanden, Noordwijk, Oegstgeest, Ridderkerk, Waddinxveen en Westvoorne.

Vier informatiebijeenkomsten

20 maart: Kerkenvisies

In samenwerking met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en provincie Zuid-Holland werd een informatiebijeenkomst georganiseerd over de zogenaamde Kerkenvisies op 20 maart in de Arminiuskerk in Rotterdam. Bijdragen waren er onder meer van Frank Strolenberg (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) en Ruud Wiersum (aanjager religieus erfgoed van de provincie Zuid-Holland). De opkomst was met 114 aanwezigen de hoogste van alle provincies waar deze bijeenkomst plaatsvond.

23 mei: Omgevingswet

Hoe kom je van een Omgevingsvisie naar een Omgevingsplan? Op 23 mei werd in vervolg op de bijeenkomst in 2018 in samenwerking met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed voor gemeenteambtenaren een tweede bijeenkomst georganiseerd over de Omgevingswet. Er waren 30 deelnemers aanwezig uit verschillende gemeenten.

17 oktober: Molenbiotoop voor gemeenteambtenaren

Sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw is de molenbiotoop een begrip om de (directe) omgeving van een molen te duiden waarbinnen bepaalde restricties gelden om de vrije windvang en de silhouetwerking van de molen zeker te stellen. Om binnen de biotoop bepaalde ontwikkelingen mogelijk te maken, is een handige tool ontwikkeld die op eenvoudige wijze de maximale aanvaardbare hoogte van obstakels rond een molen kan berekenen.

Om het gebruik van deze tool te promoten organiseerde Erfgoedhuis een Informatiebijeenkomst, met presentaties van Arnold van Sluis (bedenker/ontwikkelaar van de molenbiotooptool), Debbie Gerritsen en vertoning van de film *De belangen in de molenbiotoop*, een productie van Erfgoedhuis in opdracht van de provincie Zuid-Holland. Er waren twaalf deelnemers aanwezig.

28 november: Energietransitie en Duurzaamheid

Begin 2019 is het vierjarige programma *Erfgoed en duurzaamheid* van start gegaan om monumenteigenaren, overheden en monumentenorganisaties te ondersteunen om de

duurzame ambities van de klimaatdoelstellingen te realiseren. Ook het (cultuur)landschap heeft opgaven voor de energietransitie. Op de bijeenkomst werden presentaties gegeven door Els Romeijn (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed), Fleur Cools (Nationaal Restauratiefonds) en Chris Kalden, oud-directeur van Natuurmonumenten en secretaris-generaal van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Er waren 24 deelnemers aanwezig.

Studiemiddag Industrieel erfgoed

Zie hiervoor 2.3 Herbestemming in Zuid-Holland.

Landschapstafel Duin, Horst en Weide

Erfgoedhuis heeft het convenant van de Landschapstafel Duin, Horst en Weide ondertekend en is daarmee volwaardig lid van dit gremium. De bijdrage van Erfgoedhuis bestaat vooral uit het behartigen van de cultuurhistorische component van het landschap van de regio. Daarnaast coördineert Erfgoedhuis een van de projecten die in het meerjarenprogramma van de Landschapstafel zijn opgenomen (zie hiervoor onder de Erfgoedlijn Hollands Buiten).

Restauratie Opleidingsprojecten Zuid West

De stichting Restauratie Opleidingsprojecten Zuid West (ROP ZW) zorgt ervoor dat timmer- en metselleerlingen tijdens hun opleiding ervaring opdoen op restauratiewerkplaatsen. Doel is om vraag en aanbod bij elkaar te brengen en het restauratieambacht levensvatbaar te houden door voldoende leerlingen op te leiden. Met als resultaat dat restauraties ook in de nabije toekomst vakkundig te kunnen worden uitgevoerd. Het creëren van leerling-werkplekken bij restauratiewerken wordt bij de toekenning van subsidie voor restauratie van rijksmonumenten door provincie Zuid-Holland als wegingsfactor gehanteerd. Dit heeft een goede impuls gegeven en we zien dan ook dat het aantal opleidingsplekken op restauraties toeneemt. Erfgoedhuis heeft zitting in de stuurgroep van de ROP ZW.

Actualisering archeologiebeleid Alblasserwaard

Erfgoedhuis begeleidt de gemeenten Gorinchem en Molenlanden bij het actualiseren van het archeologiebeleid. Er is een ambtelijke werkgroep die door Erfgoedhuis wordt georganiseerd en voorgezeten. De werkgroep kwam in 2019 tweemaal bijeen, op 13 juni en 7 oktober.

De werkgroep heeft de offerte-uitvraag voor het actualiseren van de archeologische waardenkaart besproken en vastgesteld. Namens de gemeenten heeft Erfgoedhuis offertes aangevraagd bij drie archeologische bedrijven en deze na ontvangst met de gemeenten besproken. Op basis hiervan is aan de combinatie BAAC-RAAP de opdracht verleend om het kaartmateriaal te actualiseren. Op 7 oktober vond de startbijeenkomst plaats. Het geactualiseerde kaartmateriaal moet medio 2020 worden opgeleverd.

Erfgoedhuis als onafhankelijke deskundige

Gemeenten schakelen Erfgoedhuis met regelmaat in om op te treden als onafhankelijke, deskundige partij. Twee voorbeelden: de gemeente Katwijk vroeg Erfgoedhuis om een advies in verband met een omstreden besluit van het college over Villa Allegonda; verder vroeg de gemeente Voorschoten Erfgoedhuis op te treden als een onafhankelijk deskundige partij tijdens een zogenaamde Dorpsdialoog over de ontwikkelingen rond het Ambachts- en Baljuwhuis.

Geschenkoningen

De Staten van Zuid-Holland hebben vragen gesteld over de geschenkoningen die ten gevolge van de Watersnoodramp in 1953 door andere landen zijn geleverd aan gemeenten in Zuid-Holland.

Erfgoedhuis heeft voor de provincie in beeld gebracht of de woningen nog bestaan, in welke staat ze verkeren en of de woningen bescherming genieten op basis van gemeentelijk erfgoedbeleid. Het betreft woningen in de gemeenten Dordrecht, Goeree-Overflakkee, Hoeksche Waard, Papendrecht en Zwijndrecht. In 2020 wordt door de provincie Zuid-Holland besloten of een extern bureau een definitieve inventarisatie gaat opstellen.

1.6 Ondersteuning (wettelijke) erfgoedtaken gemeenten	Boekjaaruren	Nacalculatie
Totaal	2.375	2.387

1.7 Archeologie

Doel

Erfgoedhuis biedt ondersteuning aan gemeenten bij hun (wettelijke) taken op het gebied van de archeologische monumentenzorg. Wij doen dit door het genereren en delen van kennis en het bieden van een platform voor samenwerking tussen partijen. Ter promotie van archeologie zetten wij ons in voor een betere zichtbaarheid, toegankelijkheid en beleefbaarheid voor het brede publiek.

Resultaten

De ondersteuning van (wettelijke) erfgoedtaken gemeenten

Zie hiervoor 1.6.

Monitor gemeentelijk / regionaal archeologiebeleid

De afgelopen jaren was er een afname van de respons op onze jaarlijkse enquête, die we aan gemeenteambtenaren stuurden om het gemeentelijk archeologiebeleid in kaart te brengen. Het beeld dat uit de respons naar voren komt, is dat het merendeel van de gegevens niet wijzigt. We hebben, om de ambtenaren niet onnodig te belasten, besloten de frequentie van verzending van de vragenlijst te verlagen tot één keer in de drie jaar. Tijdens de werkgesprekken die we gedurende het jaar met gemeenten voeren, wordt de stand van zaken ten aanzien van het gemeentelijke archeologiebeleid doorgenomen en wijzigingen in ons bestand doorgevoerd.

Discussiebijeenkomsten gemeentelijke/regionale archeologen

Eind 2018 is besloten om de Archeologietafel Zuid-Holland en de discussiebijeenkomsten die Erfgoedhuis sinds jaren voor gemeentelijk archeologen organiseert samen te voegen. Erfgoedhuis organiseert en faciliteert drie bijeenkomsten voor de gemeentelijk archeologen en archeologen van omgevingsdiensten waarbij inhoudelijke en beleidsmatige onderwerpen worden geagendeerd en waar ruimte is om elkaar te informeren over ontwikkelingen in de gemeentelijke archeologie.

In totaal zijn er twee bijeenkomsten georganiseerd in 2019, op 15 april en op 28 november. Onderwerpen waren Ontstaan Graafschap Holland, Programma's van Eisen, het Deventer Systeem en de toekomst van de gemeentelijke archeologie. Aantal aanwezigen: 11 (april) en 17 (november).

Erfgoedhuis deed eind 2019 een aanvraag bij het Actorregister Archeologie om de Netwerktafel te accrediteren. Dit verzoek werd op 12 november ingewilligd, wat betekent dat deelname aan de Netwerktafel voortaan mee mag tellen voor registratie in het Actorregister.

Netwerkbijeenkomst deponhouders archeologische depots

In 2018 organiseerde Erfgoedhuis een eerste netwerkbijeenkomst voor deponhouders. Hiermee bleek in een behoefte te worden voorzien, vandaar dat in het werkplan 2019 stond genoemd om jaarlijks zo'n bijeenkomst te organiseren. Echter, in 2019 heeft een aantal van de deponhoudende gemeenten uit Zuid-Holland dit initiatief naar zich toegetrokken en opgeschaald naar landelijk niveau. Zij worden hierbij ondersteund door het Convent van Gemeentelijke Archeologen.

Platform voor vrijwilligers in de archeologie

Evenals voorgaande jaren ondersteunt en faciliteert Erfgoedhuis het netwerk van regionale archeologische werkgemeenschappen (AWN). In dit netwerk zijn vertegenwoordigd: De Motte, Den Haag e.o., Golda, Helinium, Lek en Merwe en Rijnstreek. Het netwerk kwam in 2019 tweemaal bijeen. De bijeenkomsten zijn vooral bedoeld om informatie uit te wisselen en ontwikkelingen te delen. De provincie is altijd bij de bijeenkomsten aanwezig en kan op die manier provinciale onderwerpen en aandachtspunten onder de aandacht van de vrijwilligers brengen. Er zijn twee nieuwsbrieven verstuurd, in januari en december.

Organisatie Netwerkdag Archeologie

Archeologie & Landschap was het thema van de jaarlijkse Netwerkdag Archeologie op 20 september. Hoewel deze studiedag oorspronkelijk is bedoeld voor vrijwilligers die zich bezighouden met archeologie en geschiedenis, zien we ook veel professionals op onze bijeenkomsten. Dat was niet anders tijdens deze editie, in theater De Veste in Delft. Ruim honderd deelnemers lieten zich bijpraten door onder meer Jan Kolen, hoogleraar landschapsarcheologie en cultureel erfgoed aan de Universiteit Leiden. Spraakmakend was ook de presentatie van Quentin Bourgois (Universiteit Leiden) over het succesvolle crowdsourcingsproject *Erfgoed Gezocht*, een online project waarbij vrijwilligers helpen grafheuvels te lokaliseren. Het onderzoek leverde honderden niet eerder bekende plekken op.

Beleef Archeologie

De website beleefarcheologie.nl is actueel gehouden. Daarnaast zijn in samenwerking met het Provinciaal Archeologisch Depot vijf bijzondere archeologische vondsten – de zogenaamde vondsten van de maand – geselecteerd, beschreven en op de kaart geplaatst.

Aandachtspunt voor deze site blijft dat seo-optimalisatie plaats moet vinden om de vindbaarheid van de site te verbeteren. Een voorstel hiervoor is opgenomen in het werkplan 2020 en maakt deel uit van de integrale online strategie zoals beschreven onder 1.2. Het aantal gebruikerssessies was in 2019 7.100 (ter referentie: 6.300 in 2018).

Werkzaamheden Archeologiehuis Zuid-Holland

Erfgoedhuis monitort de klimatologische omstandigheden, de conditie van de tentoongestelde collectie en de staat van onderhoud van de tentoonstelling. De bevindingen zijn in het najaar gerapporteerd aan provincie Zuid-Holland. Naar aanleiding hiervan is een overleg belegd met provincie Zuid-Holland en het Archeon op 8 november.

Erfgoedhuis heeft in het kader van de tentoonstelling *Drakentanden in de Duinen. Sporen van de Atlantikwall* in het Archeologiehuis Zuid-Holland drie lezingen georganiseerd. Zie hiervoor 1.4 Erfgoedlijnenprojecten Atlantikwall. De tentoonstelling was tot 7 juli te zien in het Archeologiehuis en is daarna gedigitaliseerd en ter publicatie geleverd aan de webbeheerder van archeologiehuiszuidholland.nl. De tentoonstelling werd door 78.300 bezoekers gezien.

In aansluiting werd in het Archeologiehuis Zuid-Holland de tentoonstelling *Het Ontstaan van het graafschap Holland* ingericht. De door TGV Teksten en Presentatie in opdracht van provincie Zuid-Holland ontwikkelde tentoonstelling werd hiertoe aangepast. Het bezoekersaantal was 54.680 personen.

Publicatie Archeologische Kroniek Zuid-Holland

De *Archeologische Kroniek Zuid-Holland* geeft een overzicht van de belangrijkste opgravingen en vondsten over het afgelopen jaar en wordt samengesteld op basis van bijdragen van gemeentelijk archeologen, archeologische bedrijven en vrijwilligers in de archeologie.

Zuid-Holland is rijk aan archeologie en dat zie je terug in de inhoud van de *Kroniek*, die ook dit jaar weer tal van bijzondere bijdragen bevat, zoals een bijdrage van het team Archeologie van de gemeente Delft, waar bij de verbouwing van een pand tot *microbrewery* twee opvallend grote middeleeuwse kelders werden gevonden die niet bij het gebouw hoorden, maar waarschijnlijk in gebruik waren door een brouwerij die in de 13de eeuw in de nabijheid was gevestigd. De kelders zullen worden ingericht als proeflokaal, wat maar laat zien dat archeologisch onderzoek niet alleen verhalen oplevert, maar ook nieuwe kansen kan creëren.

De *Archeologische Kroniek Zuid-Holland* van 2018 is evenals voorgaande edities digitaal beschikbaar via de website geschiedenisvanzuidholland.nl. Daarnaast is de kroniek in een beperkte oplage van duizend stuks gedrukt. Deze gedrukte versie werd gepresenteerd tijdens de Netwerkdag Archeologie. De deelnemers aan de dag ontvingen de kroniek. De overige exemplaren zijn verspreid over gemeenten, de leden van de archeologische werkgemeenschappen en historische verenigingen met een sectie archeologie.

Deelname stuurgroep Het ontstaan van Holland en ondersteuning publieksactiviteiten

Erfgoed & Beleving werkt samen met Erfgoed & Ruimte in het programma *Het ontstaan van het graafschap Holland* van de provincie Zuid-Holland. Wij ondersteunden provincie Zuid-Holland bij de organisatie, namen deel aan de bijeenkomsten en faciliteerden de vergaderingen. Op het eind van 2019 is door provincie Zuid-Holland besloten dat er een met de erfgoedtafels vergelijkbare structuur zal worden opgebouwd. Erfgoedhuis zal daar ook nauw bij betrokken blijven.

In januari 2019 is als onderdeel van het programma een symposium gehouden op het Muiderslot, waar wij het inhoudelijk programma voor hebben verzorgd en provincie

Zuid-Holland het faciliteerde. Op dat symposium is ook het speciale themanummer van *Holland Historisch Tijdschrift* gepresenteerd, dat feitelijk al in december 2018 was verschenen. Provincie Zuid-Holland en Erfgoedhuis hebben dit themanummer mede gefinancierd.

Voorts hebben wij ondersteuning geboden aan de AWN (Vereniging van Vrijwilligers in de Archeologie) ten behoeve van het inbrengen van de publiekscomponent in het project *Archeo Citizen Science*, door het voeren van een oriënterend gesprek en het meelesen van het projectvoorstel. Verder heeft Erfgoedhuis meegedacht over het opstellen van een communicatieplan voor het project *Isotopenonderzoek* van provincie Zuid-Holland.

Remote Sensing

Erfgoedhuis heeft een project geïnitieerd dat zich richt op het vereenvoudigen van de archeologische zorgplicht van gemeenten door toepassing van *Remote Sensing* (satellietbeelden). Hiervoor is samenwerking gezocht met provincie, rijk, gemeenten, de innovatiesector, het bedrijfsleven en erfgoedpartners. De behoefte van het erfgoedveld is verkend en gekeken is in hoeverre er al gelijkwaardige technieken worden toegepast.

Vervolgens is getoetst of de techniek bruikbare informatie oplevert. Dit *Proof of principle* leverde voldoende op om deze techniek verder te ontwikkelen. Voor het verder ontwikkelen van de techniek is aan de deelnemende gemeenten gevraagd zich aan te melden als pilotgemeente. Er is tot op heden geen gemeente bereid gevonden.

1.7 Archeologie	Boekjaaruren	Nacalculatie
Totaal	1.752	1.890

1.8 Molennetwerk Zuid-Holland

Doel

In 2019 concentreerden de activiteiten van het Molennetwerk zich op de drie aandachtsgebieden: vrijwilligersbeleid; omgeving van de molen; publieksbereik en de relatie met andere monumenten en het cultuurlandschap.

Resultaten

Online communicatie

In 2019 zijn vier nieuwsbrieven verstuurd. Het aantal adressen is 615, een lichte stijging ten opzichte van 2018 (was 596). Op de facebookpagina en via het Twitteraccount van het Molennetwerk is informatie geplaatst over activiteiten (bijeenkomsten, cursussen) en projecten (onderzoek molennerven, project *Molenverhalen*). Het aantal volgers is: 549 op Facebook, 380 op Twitter en 135 op Instagram.

Netwerkbijeenkomst en themabijeenkomst

De themabijeenkomst vond plaats op 12 september in Kinderdijk. Naast presentaties over onder andere een bijvriendelijke molenbiotoop hadden de deelnemers de gelegenheid om

het nieuwe bezoekerscentrum van Werelderfgoed Kinderdijk te bezichtigen en de inrichting van het buitengebied. Op deze bijeenkomst is ook de handreiking over het molenerf uitgereikt. Het aantal aanwezigen bij deze bijeenkomst was 70.

Op 14 november 2019 vond de netwerkbijeenkomst plaats in de remise van Stoom Stichting Nederland in Rotterdam, met bijdragen van Philip Pijnnaken-Vroeijenstijn en Bas Batenburg van de Monumentenwacht Zuid-Holland (molenonderhoud), Jesse in 't Veld (storytelling en molens) en Mark Ravesloot van de Provincie Zuid-Holland (molens en de nieuwe coalitie). Tevens werd het filmpje *De belangen in de molenbiotoop* getoond. De netwerkbijeenkomst trok 81 deelnemers.

Cursussen

De cursus *Molengids* is twee keer gegeven. Op zaterdag 30 maart en 6 april voor voornamelijk vrijwilligers bij Stichting De Schiedamse Molens. Er deden 11 vrijwilligers mee aan de cursus. Op 19 oktober en 2 november werd de cursus gegeven aan twaalf vrijwilligers van molen Kyck over den Dyck in Dordrecht. Op 12 december is een workshop georganiseerd over Benefietevents, waarbij negen deelnemers leerden hoe je een activiteit ontwikkelt om geld in te zamelen.

Molenbiotoop

In het kader van de extra gelden die door de provincie beschikbaar zijn gesteld voor de molenbiotoop is het molenveld gefaciliteerd bij het ontplooiën van activiteiten tijdens de landelijke Natuurwerkdag. Dit jaar trok tijdens de Natuurwerkdag tien deelnemende molens. Zeven molens hebben aangegeven werkzaamheden op een later tijdstip uit te voeren in verband met drukte of het tijdstip in het jaar. We hebben financiële ondersteuning geleverd aan zeventien deelnemers, vijf meer dan het jaar ervoor. De activiteiten liepen uiteen van knotten tot het schoonmaken van sloten en van het planten van een meidoornhaag tot het inzaaien van verwilderingsbollen. De Natuurwerkdag heeft gezorgd voor actieve biotoopverbetering en de groei van het aantal betrokken vrijwilligers bij molens. De projecten Historische Zichtlijnen, Groenbeheerplannen en Inventarisaties molenerven worden in 2020 afgerond.

Promotie goed beheer molenerven

De handreiking *Het molenerf van de Zuid-Hollandse poldermolen. Geschiedenis, beschrijving en tips voor (her)inrichting* werd op 11 maart in digitale vorm gepubliceerd op de website van Erfgoedhuis. Het molenveld werd per e-mail uitgenodigd vóór 15 april op de inhoud van de handreiking te reageren en zo mogelijk aanvullende informatie te geven. In de *Erfgoedstem* van 28 maart werd de handreiking genoemd.

De reacties en aanvullende informatie hebben geleid tot aanpassingen in de publicatie. De aangepaste versie is in een oplage van tweeduizend exemplaren gedrukt en tijdens de themadag van het Molennetwerk op 12 september door directeur Mariëlle Hendriks aangeboden aan Mark Ravesloot van provincie Zuid-Holland en Kees Kammeraat van het Gilde van Vrijwillige Molenaars. Om de publicatie extra aandacht te geven, is een artikel geschreven, *De waarde van het molenerf*, dat verscheen in *De Nieuwe Molenwereld* (nr. 4, december 2019).

Tijdens het internationale symposium van the International Molinological Society (TIMS), van 17 tot 24 augustus in Berlijn, is een presentatie gehouden getiteld *Research into the yards of drainage mills in the province of South Holland*.

Met financiële ondersteuning van het project Bijenlandschap/Groene Cirkels is een advies mogelijk gemaakt voor de inrichting van een bijvriendelijke molenbiotoop. Dit advies is uitgebracht voor de Vrouwgeestmolen in Alphen aan den Rijn, maar in principe toepasbaar op alle poldermolens.

Publieksgerichte activiteiten

In samenwerking met vlogger Kelly van de Sande zijn drie molenvlogs ontwikkeld, respectievelijk over molenaar en molenwachter Philip, molenviergang Aarlanderveen en jonge molenvrijwilligers in Schiedam.

1.8 Molennetwerk Zuid-Holland	Boekjaaruren	Nacalculatie
Totaal	1.673	2.080

Toelichting

De overschrijding van uren komen op conto van de onderdelen *Molenbiotoop* en *Promotie goed beheer molenerven*. Voor het actief benaderen van moleneigenaren om deel te nemen aan de Natuurwerkdag en het promoten van het filmpje dat is geproduceerd over de molenbiotoop, hebben we meer uren nodig gehad dan was voorzien. Daarnaast hebben we uit het molenveld uitgebreide en doorwrochte reacties ontvangen op de conceptpublicatie over de molenerven. Om deze goed te kunnen verwerken, hebben we eveneens meer uren ingezet dan was voorzien.

Het had wel tot gevolg dat de publicatie door deze actieve inbreng van het veld is verrijkt. Een meerwaarde was tevens dat de achterban waarvoor deze publicatie in eerste lijn is bedoeld een actieve betrokkenheid heeft getoond en dat daarmee het draagvlak voor de materie is toegenomen.

Hoofdstuk 2 | Projecten

Buiten de boekjaarsubsidie om verricht Erfgoedhuis projecten op basis van financiering uit incidentele projectsubsidies, publieke en private fondsen en uit zijn bestemmingsreserve.

2.1 Project Kennis is Kracht

In 2019 ontwikkelde het Erfgoed weer diverse cursussen en factsheets en cursussen op maat bij de musea aan huis, in het kader van het driejarige project *Kennis is Kracht*. In dit cursustraject worden vrijwilligers in de erfgoedsector bijgeschoold in allerlei disciplines om hun werk voor (streek) musea, archieven en historische verenigingen nog beter te kunnen doen. Tijdens de driejarige looptijd bleek er al veel belangstelling te bestaan om het project voort te zetten. Daarom is er in 2019 met succes ingezet op verlenging van het programma voor de periode 2020-2022. *Kennis is Kracht* wordt mogelijk gemaakt door Fonds 1818, Fonds Schiedam Vlaardingen en de provincie Zuid-Holland.

Resultaten

Organisatie van cursussen Kennis is Kracht

Erfgoedhuis organiseerde voor dit project in 2019 drieëntwintig reguliere cursussen, waarvan drie met een onderwerp dat aansloot op het aanbod van het programma *Steunpunt Digitalisering Erfgoedcollecties Zuid-Holland*. Zes cursussen op maat: het *Maken van een tentoonstelling* bij de Koperen Knop (21 januari); *Klantvriendelijkheid* bij Museum De Voorde (3 en 10 april); *Klantvriendelijkheid* bij het Rien Poortvlietmuseum (8 april); *Rondleiden* bij Museum de Schilpen (9 april); en *Visible Thinking* bij het Glasmuseum (13 mei). In totaal namen 71 instellingen uit de provincie deel, met 425 vrijwilligers en acht betaalde medewerkers.

Cursussen samen met De Groene Motor

Een gezamenlijke AVG-cursus ging helaas niet door vanwege te weinig aanmeldingen. Op het gebied van museumtuinen en funerair erfgoed is vanuit De Groene Motor onderzoek gedaan naar het potentieel voor ondersteuning, inclusief een plan voor funerair erfgoed. Er bleken te weinig museumtuinen (17) om echt stappen te zetten, en uiteindelijk bleken de ruim 120 tuinverenigingen een betere doelgroep.

Factsheets en/of publicaties

De factsheet *Art handling* werd in 2019 gepubliceerd op de website van Zelf Doen in Erfgoed en Groen. De voorbereiding voor de factsheet *Impact meten* vond deels plaats in 2019. Deze factsheet is begin 2020 op de site geplaatst.

Informatievoorziening

Op de Facebookpagina van Zelf Doen in Erfgoed en Groen hebben we 129 volgers. Wekelijks werden meerdere berichten geplaatst met tips, info, vrijwilligersvacatures en evenementen. De cursussen zijn gecommuniceerd via het online vrijwilligersplatform zelfdoeninerfgoedengroen.nl, een gezamenlijk initiatief van De Groene Motor, onderdeel van

het Zuid-Hollands Landschap en Erfgoedhuis. Ook staan de cursussen vermeld in de agenda op de website van Erfgoedhuis. Om de deelnemers actief te informeren over aankomende activiteiten zijn er door het jaar heen acht *Kennis is Kracht*-nieuwsbrieven verstuurd (zie ook: *1.5 Ondersteuning en deskundigheidsbevordering*).

Cursusevaluatie

Uit de enquêteresultaten van 109 respondenten van 29 cursussen sprak een hoge tevredenheidsgraad. Gemiddeld waardeerden cursisten hun cursus met een acht. Voor 95 procent van de deelnemers werd voldaan aan hun verwachtingen. Qua cursusinhoud scoorde 97 procent van de cursussen goed of voldoende. Wat betreft de presentatie van docenten scoorde 97 procent goed of voldoende. 96 procent van de cursisten heeft nieuwe kennis opgedaan; 82 procent heeft de kennis kunnen opfrissen en 54 procent heeft kennis kunnen delen met anderen.

Urenverantwoording

Erfgoedhuis voerde dit project uit dankzij een bestemmingsreserve van 33.333 euro in 2019. Voor de coördinatie van het project werden de medewerkers van Erfgoedhuis ondersteund door Renata Haring, die als zelfstandige eventorganisator is aangetrokken voor de duur van het project. Daarnaast werden er geregeld externe docenten ingeschakeld voor het geven van verschillende cursussen. Erfgoedhuis stuurde het project aan en monitorde de voortgang en resultaten, alsmede het overleg waarin cursusonderwerpen werden besproken.

2.2 Project Digitalisering Erfgoedcollecties

Doel

Als onderdeel van het provinciaal stimuleringsprogramma voor 2018 en 2019 is bij Erfgoedhuis een provinciaal *Steunpunt Digitalisering Erfgoedcollecties* ondergebracht. Door middel van het aanbieden van trainingen, bijeenkomsten (met cursus- en netwerk karakter) en digitale informatie, waarvan het in 2019 opgeleverde spoorboekje een goed voorbeeld is - worden de vele vrijwilligers en professionele krachten die bij erfgoedinstellingen in Zuid-Holland werkzaam zijn, geholpen om de digitaliseringsslag te maken.

Veel instellingen zijn er mee bezig, elk op een ander niveau. Sommige erfgoedinstellingen gingen voor het eerst studio-apparatuur aanschaffen om voorwerpen digitaal te fotograferen als onderdeel van de database, waar anderen al veel verder waren en via *Linked Open Data* de collectie en de bijbehorende basis- en verhalende informatie deelden en verriikten.

Veel cursussen werden goed bezocht, een deel van de instellingen kon daarna zelf verder aan de slag met dit belangrijke onderwerp, maar toch bleken ook veel instellingen niet voldoende zelfstandig aan de slag te kunnen met digitaliseren na het volgen van een cursus. Na een evaluatie in het late voorjaar van 2019 werd dan ook besloten om meer uren in te zetten op maatwerkondersteuning.

Resultaten

Spoorboekje Digitalisering Erfgoedcollecties Zuid-Holland

Het Spoorboekje *Digitalisering Erfgoedcollecties Zuid-Holland* dat in 2018 was voorbereid, werd in 2019 gelanceerd: een handige tool op vijf verschillende instapniveaus waarmee de instellingen middels een stappenplan hun beleid op digitalisering verder kunnen afstemmen. De basis van dit spoorboekje werd ook input om er in 2019 en 2020 cursussen aan te wijden.

Steunpunt Digitalisering

2019 was het tweede jaar waarin het *Steunpunt Digitalisering ondersteuning erfgoed-instellingen* in Zuid-Holland operationeel was. Bob Valckx, de projectmedewerker die in 2018 aangetrokken was, stelde het jaarprogramma op met Evelien Masselink, projectleider vanuit Erfgoedhuis. De achterban werd op verschillende manieren geïnformeerd: via de digitale nieuwsbrief, website, bijeenkomsten en telefonisch advies.

De projectmedewerker en de projectleider voerden regelmatig contact tussen de betrokken ambtenaar bij de provincie en het bureau van de Zuid-Hollandse afdeling van het Prins Bernhard Cultuurfonds (PBCF). Het door het PBCF afdeling Zuid-Holland ingerichte Themafonds Digitalisering kreeg meer aanvragen dan in 2018. Ook het digitale platform Canon van Zuid-Holland dat in 2018 werd opgeleverd kreeg meer deelnemers, verhalen en vulling van verhalen voor Zuid-Hollandse collecties. Een terugkommiddag half december gaf ruimte tot een terugblik, en een wensenlijst voor de mogelijke voortzetting. Deze middag trok 42 mensen, inclusief sprekers.

Twee netwerkbijeenkomsten

In 2019 werden twee (netwerk)bijeenkomsten georganiseerd. Een bijeenkomst op 21 juni in het Haagsch Historisch Museum waarbij musea die al wat verder waren konden leren over de voordelen van het digitaal delen van de collectie via *Linked Open Data*. Hoewel de 23 aanwezigen enige voorkennis hadden, hadden ze veel vragen en ook nieuwe inzichten over de mogelijkheden van *Linked Open Data*. Docente Marian Hellema kon op alle niveaus antwoorden geven en deelnemers helpen.

De afsluitende netwerkbijeenkomst van 17 december bood de mogelijkheid om terug te blikken op dit provinciale programma. Niet alleen het *Steunpunt Digitalisering Erfgoedcollecties Zuid-Holland* was twee jaar lang actief geweest in het aanbieden van trainingen, advies en maatwerk; ook de mogelijkheid tot het aanvragen van financiële bijdragen bij het Themafonds Digitalisering en het creëren van een eigen pagina op de webomgeving Canon van Zuid-Holland konden worden geëvalueerd.

Het was dan ook terecht dat alledrie de onderdelen uitgebreid aan bod kwamen tijdens een terugblikssessie onder leiding van dagvoorzitter Hans Etman. Om de aanwezige vrijwilligers en professionals uit de Zuid-Hollandse museumwereld ook te inspireren gaven Marco de Niet, Divisiemanager Onderzoek- en onderwijsdiensten bij de Universiteitsbibliotheek Leiden en Vincent Robijn van Historisch Centrum Overijssel een inhoudelijke visie op het onderwerp. Verder werden aan de zaal veel vragen gesteld die resulteerden in een flink aantal redenen om deel te nemen, om nog verder door te willen gaan, en redenen waarom het traject nog niet 'af' was. Bij elkaar genoeg voeding om mee te geven aan de bestuurders die in 2020 besluiten over de voortgang van het programma.

Dit laatste gebeurde symbolisch door een USB-stick met de resultaten te overhandigen aan de betrokken ambtenaar Patty van der Kleij. Aan deze terugkommiddag/netwerkbijeenkomst namen 35 musea deel.

Tien cursussen

Het Steunpunt Digitalisering Erfgoedcollecties Zuid-Holland organiseerde in 2019 tien cursussen, variërend van basiscursussen tot een gevorderdencursus collectieregistratie (middels softwaresystemen Adlib, TMS en ZCBS) en specialistische trainingen. De onderwerpen hiervan liepen uiteen van het scannen van documenten, hoe om te gaan met auteursrechten, de mogelijkheden van *Linked Open Data*, tot het schrijven van een informatiebeleidsplan.

Voor enkele cursussen was zoveel belangstelling dat zij in hetzelfde kalenderjaar nog een keer zijn georganiseerd. Na deelname ontvingen alle cursisten een certificaat, een voorwaarde voor het aanvragen van een financiële bijdrage uit het Themafonds Digitalisering van het Prins Bernhard Cultuur Fonds. Aan de cursussen in dit tweede jaar deden in totaal 160 belangstellenden mee en werden 125 verschillende erfgoedinstellingen bereikt.

Versterken landelijke samenwerking

Bundeling van krachten op landelijk niveau zorgde medio 2019 voor extra rijksbudget voor digitalisering van erfgoedcollecties. Los van het Zuid-Hollandse tweejarige project besloot het Netwerk Digitaal Erfgoed (NDE) om alle provincies een financiële ondersteuning te bieden zodat elke provinciale erfgoedinstelling gedurende anderhalf jaar een digitaal erfgoedcoach kon aanstellen.

Bij Erfgoedhuis is direct besloten om de kennis die deze coach deelt, maar ook uit het landelijke veld ontvangt, in huis te houden. Daarom is voor deze werkzaamheden Tamara van Zwol ingezet voor vier uur in de week. De activiteiten zijn niet hetzelfde als voor het provinciale programma, en bij het provinciale overleg is altijd overleg over de NDE-werkzaamheden en -onderwerpen, zodat beide projecten elkaar zo veel mogelijk versterken en verrijken.

Nieuwsbrieven

In 2019 zijn er negen nieuwsbrieven aan de achterban verzonden.

Maatwerkondersteuning

Maatwerkondersteuning leverde acht bezoeken aan musea op, die met specifieke vragen ook echt een-op-een-ondersteuning ontvingen. Tevens vroeg een viertal musea een bezoek aan en werd met een achttal musea nader gebeld. De meeste musea met wie telefonisch contact was, hadden vragen over het aanvragen van een financiële bijdrage bij het Themafonds Digitalisering van het Prins Bernhard Cultuurfonds.

Aangezien veel vragen gingen over het invullen van het formulier, hebben we als maatwerk-aanpak samen met het Prins Bernhard Cultuurfonds gezocht naar een eenvoudiger format voor de musea, waarbij ze een geanonimiseerd voorbeeld konden inzien. De maatwerk-aanpak blijkt in een behoefte te voorzien, want in 2019 maakten 14 erfgoedinstellingen daar gebruik van. Het is daarom onze intentie om deze dienst in 2020 verder uit te bouwen.

Urenverantwoording

Erfgoedhuis voerde dit project uit dankzij de inzet van 425 uren uit de boekjaarsubsidie. Halverwege het jaar werd besloten om aanvullend maatwerk in te zetten, waardoor er 25 uren meer zijn besteed dan begroot. De projectmedewerker en andere *out-of-pocket*-kosten werden betaald dankzij een aanvullende projectsubsidie van 30.000 euro van de provincie Zuid-Holland en inzet van een eigen bestemmingsreserve van 37.250 euro. Een financiële afrekening hiervoor is separaat toegezonden aan de provincie.

2.2 Project Digitalisering Erfgoedcollecties 2019	Boekjaaruren	Nacalculatie
Totaal	400	425

2.3 Project Herbestemming in Zuid-Holland

Doel

Herbestemmen is misschien wel het *recyclen* en *upcyclen* in de erfgoedsector. Om deze herbestemming van monumentaal erfgoed te stimuleren, is Erfgoedhuis in 2016 en 2017, met financiële steun van provincie Zuid-Holland, gestart met het project *Herbestemming in Zuid-Holland*. In 2018 is dit project afgesloten. In het *Werkplan 2019* is opgenomen dat er boekjaaruren worden ingezet voor de organisatie van drie expertmeetings. De *out-of-pocket*-kosten hiervoor à 6.788 euro zijn afkomstig uit een bestemmingsreserve.

Resultaten

Organisatie drie expertmeetings

In 2019 is een expertmeeting georganiseerd en een studiemiddag over het herbestemmen van industrieel erfgoed. Gesprekken met de gemeente Goeree-Overflakkee over de herbestemming van de watertoren van Dirksland en Het Zuid-Hollands Landschap over de ontwikkeling van Vinetaduin in Hoek van Holland leidden uiteindelijk niet tot de organisatie van expertmeetings ter plekke.

Expertmeeting Droogdok Jan Blanken in Hellevoetsluis

In Hellevoetsluis is onder de titel *Saluut! Marinekwartier Hellevoetsluis* een plan ontwikkeld om het verhaal van Hellevoetsluis als vesting- en marinestad samenhangend te vertellen door de samenwerking van het Droogdok Jan Blanken, het museumschip De Buffel en het Stedsmuseum Hellevoetsluis.

De opgave van de Expertmeeting was met elkaar na te denken op welke manier meer samenhang kan worden gecreëerd tussen het Marinekwartier en de afzonderlijke erfgoedelementen in de vesting Hellevoetsluis. Onder leiding van moderator Gerben van Dijk werkten 24 aanwezigen aan de verschillende gebiedsopgaven. Een verslag van de sessie is gepubliceerd op de website herstemming-zh.nl. De uitkomsten van de sessie noopten de kwartiermaker en de lokale organisaties om van plan tot uitvoering te komen.

Studiebijeenkomst Industrieel erfgoed

In samenwerking met de provincie Zuid-Holland organiseerde Erfgoedhuis op 3 december in de Kroepoekfabriek in Vlaardingen de *Studiebijeenkomst Industrieel Erfgoed*. Kansen en uitdagingen van herbestemmen werden behandeld aan de hand van specifieke initiatieven. Meestal zijn herbestemmingen moeizame (gebieds-)processen, die beginnen met een idee dat andere partijen inspireert. Ze zijn altijd een gezamenlijk proces. Aan de hand van twee actuele voorbeelden werden de deelnemers geïnformeerd over de valkuilen en kansen bij zulke trajecten.

De bijeenkomst begon met een korte excursie door het gebied de Wilhelminahaven, een oud industriegebied in Vlaardingen dat in aanmerking komt voor een integrale herontwikkeling. Aart Spoon vertelde over het herbestemmingsproject de Chicoreifabriek in Ouddorp, waar hij als eigenaar bij betrokken is. Tenslotte gaf Ton Vervoort een presentatie over zijn werkzaamheden als provinciaal aanjager Industrieel Erfgoed. Er waren 49 deelnemers aanwezig vanuit gemeenten, historische verenigingen en adviesbureaus.

Kennisdeling

De website herbestemming-zh.nl werd met regelmaat geactualiseerd, onder meer met berichten van de provincie Zuid-Holland en het verslag van de expertmeeting. De website trok 1.700 bezoekers (sessies) in 2019.

2.3 Project: Herbestemming in Zuid-Holland 2019	Boekjaaruren	Nacalculatie
Totaal	375	290

2.4 Molenverhalen

Doel van het project *Molenverhalen* is om via *oral history* verhalen en informatie op te tekenen over het leven op de poldermolens in Zuid-Holland. Het project is gestart in 2019 en wordt afgerond in de loop van 2020.

Resultaten

Interviews

In 2019 zijn 17 interviews gehouden met onder meer oud-molenaars, mensen die op een molen zijn opgegroeid, maar bijvoorbeeld ook een oud-polderbestuurder.

Publicatie

Daarvan zijn (d.d. 31 december 2019) 12 verhalen gepubliceerd op de website van Erfgoedhuis. De verhalen leveren bijzondere reacties op en worden ook in de molenwereld met zeer veel interesse gevolgd.

Archivering

De audiobestanden zullen na afloop van het project worden overgedragen aan het *oral history*-depot van KNAW-DANS, zodat ze ook voor toekomstige onderzoekers toegankelijk zijn.

Met dank aan

Het project wordt mede mogelijk gemaakt dankzij bijdragen van Fonds 1818 en het Prins Bernhard Cultuurfonds Zuid-Holland.

Presentaties

Over dit project zijn in 2019 presentaties gegeven op de volgende bijeenkomsten:

- Jubileumbijeenkomst Stichting Haags Industrieel Erfgoed, 1 februari 2019.
- Studiemiddag Immaterieel Erfgoed, Erfgoedhuis, 28 juni 2019.
- Zomerbijeenkomst Netwerk Historisch Cultuurlandschap, Rijkdienst voor het Cultureel Erfgoed, 5 juli 2019.
- Een radio-interview over het project werd afgenomen in Studio Vlaardingen voor programma *De Late Avond* (verspreidingsgebied Zuid-Holland) op 6 juni 2019.
- Een artikel over Molenverhalen getiteld *Vrij als de wind in de polder* verscheen in *Beleef Zuid-Holland* (nr. 3, 2019), een speciale uitgave van het magazine van Zuid-Hollands Landschap, uitgegeven in samenwerking met Erfgoedhuis.

2.4 Project: Molenverhalen 2019	Boekjaaruren	Nacalculatie
Totaal	550	737

Toelichting

Het project Molenverhalen kostte meer tijd dan voorzien. Het bewerken van de interviews tot publieksvriendelijke verhalen bleek een grotere tijdsinvestering dan gedacht. Ook aan PR en communicatie werd meer tijd besteed dan begroot, omdat er zowel vanuit het bredere erfgoedveld als het molenveld veel belangstelling voor het unieke project bestond. Op uitnodiging zijn er drie presentaties bij landelijke bijeenkomsten gegeven. Ook werd een interview afgenomen voor de regionale radio en verscheen er een artikel over het project in het tijdschrift van het Zuid-Hollands Landschap (oplage 50.000).

Voor de projectonderdelen waarin er films zouden worden gemaakt en voorstellingen met een verhalenverteller zouden plaatsvinden werd geen financiering gevonden. Dit is begin 2019 ook gecommuniceerd aan provincie Zuid-Holland en de fondsen die het project mede mogelijk maken.

Hoofdstuk 3 | Betaalde dienstverlening

3.1 Monumentenwacht

Doel

De afdeling Monumentenwacht Zuid-Holland binnen Erfgoedhuis maakt zich al vele jaren sterk voor een goed beheer en onderhoud van monumenten en andere historische en beeldbepalende gebouwen. De wachters doen dit door eigenaren en beheerders van monumenten bij te staan met onafhankelijk advies over de bouwkundige staat van hun monument en door het uitvoeren van periodieke inspecties. Goed onderhoud is immers cruciaal voor de instandhouding van gebouwd erfgoed.

Ontwikkelingen

Innovatie en efficiency in de dienstverlening

Om goed in te spelen op de actuele wensen en behoeften van monumenteneigenaren heeft de afdeling Monumentenwacht in 2019 haar dienstverlening verder geïnnoveerd, onder andere door de geleidelijke implementatie van het rapportagesysteem Condor (ingebruikname per 2020), optimalisatie van bedrijfsprocessen en op het leveren van duurzaamheidsadvies, een dienst met zowel urgentie als potentie. Ten behoeve van een doelmatige bedrijfsvoering zijn de abonnementen medio 2019 van 25 naar 30 euro verhoogd, en is aan het eind van het jaar een tariefsverhoging voor inspectiediensten per 2020 aangekondigd.

Verduurzaming

Monumentenwacht Zuid-Holland krijgt steeds vaker vragen omtrent verduurzaming van monumenten. Particuliere eigenaren willen weten hoe zij hun woning of kantoor zo energiezuinig mogelijk kunnen maken. Gedurende het jaar is daarom oriënterend contact gezocht met het Regionaal Energieloket, onderdeel van Greenhome in Amsterdam, over het bundelen van krachten bij het verduurzamen van monumenten. Dit heeft geleid tot een subsidieaanvraag bij de provincie Zuid-Holland voor ondersteuning bij het oprichten van een Loket voor Eerste Hulp bij Verduurzaming van Monumenten. De uitvoering van dit project zal in 2020 van start gaan en heeft als doel monumenteneigenaren met verduurzamingsplannen een optimaal klankbord te bieden bij een bekende en vertrouwde onafhankelijke partner.

Activiteiten vrijgesteld van BTW

Inspecties

In 2019 verrichtte Monumentenwacht Zuid-Holland 751 periodieke bouwkundige controles (inspecties). De werkzaamheden bestonden uit het technisch inspecteren van monumentale gebouwen. Het Monumentenwachtrapport waardeert puntsgewijs ieder bouwkundig onderdeel in het monument, uiteraard inclusief de aard, vorm en termijn van een eventueel herstel.

Abonnees in 2019

In 2019 is ons abonneebestand met eigenaren en beheerders van monumenten iets afgenomen van 2.702 naar 2.653. De oorzaak hiervan ligt mede in een andere contractuele afspraak met een woningbouwvereniging.

Activiteiten met BTW-heffing

Quickscans (Aankoopkeuringen)

Gebruikers van de Restauratiewijzer kunnen via het Nationaal Restauratie Fonds bij Monumentenwacht Zuid-Holland een *quickscan* aanvragen ter bepaling van de financieringsbehoefte van onderhoud, restauratie of woningverbetering.

Met de quickscan worden de kosten berekend van gebreken en onderhoud aan woonhuizen en boerderijen zonder agrarische functie die binnen twee jaar te verwachten zijn. In 2019 zijn er 20 quickscans geleverd. Deze dienst wordt ook geleverd aan particulieren die reeds eigenaar zijn.

Ondersteuning subsidieaanvragen

Wij ondersteunen beheerders en eigenaren van monumenten met het aanvragen van de zogeheten SIM-subsidie, de Subsidie Instandhouding Monumenten, zoals verstrekt door de Rijksoverheid. In 2019 zijn er 12 Sim-aanvragen opgesteld.

Het opstellen van meerjarenbegrotingen

Een van de geleverde diensten is het opstellen van meerjarenbegrotingen. Binnen het vorige rapportagesysteem vergde dit het nodige handwerk. In 2019 zijn er 28 meerjarenbegrotingen opgesteld.

In 2020 zal via het nieuwe rapportagesysteem Condor een geïntegreerde meerjarenbegroting aangeleverd kunnen worden. Dit maakt het mogelijk dat de Monumentenwacht deze service aan alle bestaande en nieuwe klanten kan aanbieden. Met deze begroting kunnen we particuliere monumentenbezitters beter van dienst zijn met advies en begeleiding.

Begeleiding en ondersteuning van particulieren en VVE's

Monumentenwacht Zuid-Holland ondersteunt particulieren en Verenigingen van Eigenaren bij het onderhoud van hun pand en verricht aanvragen van offertes bij aannemers en leveranciers en door controle op de uitvoering en kwaliteit van de werkzaamheden. Voor VVE's kunnen we op verzoek aanwezig zijn bij vergaderingen. In 2019 hebben 21 klanten gebruik gemaakt van deze dienstverlening.

Werkzaamheden Monumentenwacht	2017	2018	2019
Productie			
Geschreven rapportages (ongeveer gelijk aan uitgevoerde inspecties)	1056	766	751
Quickscans en aankoopkeuringen	26	20	20
SIM-subsidies aangevraagd	6	11	12

SIM-subsidies toegekend	6	10	12
Begeleidingstrajecten voortgezet uit 2017, al dan niet afgerond		4	21
Abonnementen			
Abonnees aan het begin van het jaar	2.668	2.686	2.702
Abonnees aan het eind van het jaar	2.686	2.702	2.653
Aanmeldingen tijdens het jaar	52	94	45
Opzeggingen tijdens het jaar	34	78	94
Netto groei	18	16	-49
Organisatie			
FTE inspecteurs op 31 december	7	7,25	6,75

Financiering

De financiering van de Monumentenwacht Zuid-Holland verloopt via betaalde dienstverlening. In 2019 was dit 21% van de totale omzet van het Erfgoedhuis. Daarnaast ontvangt de Monumentenwacht 125.000 euro van de provincie Zuid-Holland. Dit betreft geormerkte gelden uit een landelijke regeling voor een gereduceerd inspectietarief voor rijksmonumenten.

3.2 Erfgoedhuis

Betaalde dienstverlening

Naast de boekjaarwerkzaamheden, met 64% van de inkomsten de belangrijkste financiële basis voor het Erfgoedhuis, verdiende het Erfgoedhuis 36% van haar jaarlijkse omzet via overige diensten. In totaal ging dit in 2019 om 400.700 euro. De belangrijkste opdrachtgevers zijn de provincie Zuid-Holland, private en publieke fondsen, Zuid-Hollandse gemeenten, landelijke partijen zoals de NDE en individuele partijen binnen het erfgoedveld.

In 2019 bestonden deze diensten onder meer uit advieswerk, het uitvoeren van audits collectiebeheer voor musea in Rotterdam, het Museon en Gemeentemuseum in Den Haag en voor gemeente Lansingerland. Ook de werkzaamheden van onze Digitaal Erfgoedcoach vielen hieronder.

Bijlage 1 | Personeelsbestand

Personeelsomvang, in- en uitstroom

In het eerste kwartaal 2019 deden zich een flink aantal personele mutaties voor. Een voormalig erfgoedtalent dat inmiddels in dienst was getreden, Jorien Soepboer, kreeg een aanstelling als junior conservator bij Museum Gouda en leverde een aantal dagen van haar werkweek in. Uiteindelijk kreeg zij hier de kans om volledig aan de slag te gaan. Iris Brandts volgde haar op als erfgoedtalent. Ook Iris stroomde na haar talent-periode door in een tijdelijke aanstelling.

Danny Eijsermans kwam als tijdelijke versterking voor het vakgebied van archeologie. Vanwege een zwangerschap was extra inzet gewenst. Twee monumentenwachters werden aangetrokken om ontstane vacatures op te vullen, Bas Batenburg en een oud-medewerker, Andries van der Rhee. Begin maart trad Kim van Helmond in dienst als managementassistent.

Ook in het derde kwartaal van 2019 was er beweging. We namen afscheid van consultant Karin Kievit, medewerker PR en Communicatie Anne-Pauline van der A en controller Steven Harkema. Jesse in 't Veld, voormalig stagiair, kwam terug als erfgoedtalent. Erik van den Berg trad tezelfdertijd in dienst als medewerker PR en Communicatie. Belle van den Berg trad in dienst als tijdelijk projectmedewerker Digitalisering.

Tot slot kwam er in het laatste kwartaal formeel een eind aan het dienstverband van directeur Judith Tegelaers. Met Marielle Hendriks was eind 2018 al een opvolger voor het directeurschap aangetrokken.

	2017	2018	2019
Aantal medewerkers op 31 december	29	27	28
Aantal FTE op 31 december	24,61	23,35	24,13
Verhouding m/v	13/16	13/14	14/14
Verhouding voltijd/deeltijd	12/17	12/15	15/13
Instroom in aantal	6	4	8
Instroom in FTE	4,17	3,11	6,11
Instroom gemiddelde leeftijd	43	44	35
Uitstroom in aantal	5	5	7
Uitstroom in FTE	3,89	4,12	5,33
Uitstroom gemiddelde leeftijd	57	31	50

Ten opzichte van 2018 heeft een verschuiving plaatsgevonden naar meer inzet in een voltijds dienstverband. De trend van 2018 met uitstroom van jongere collega's is gekeerd. Een collega is aansluitend aan het dienstverband met pensioen gegaan, vier medewerkers hebben een baan elders aanvaardt en een collega heeft haar eigen onderneming opnieuw opgepakt. In 2019 is de gemiddeld leeftijd bij uitstroom hoger dan de gemiddelde leeftijd bij instroom. Ook is de gemiddelde leeftijd van nieuwe medewerkers van het Erfgoedhuis

gedaald, per saldo zijn er meer jonge collega's ingestroomd in vergelijking met het jaar daarvoor.

Keuze in arbeidsvoorwaarden

Het is mogelijk om de opgebouwde gelden van het Individueel Keuzebudget aan te wenden voor de aankoop van meer verlofuren tot maximaal 3 keer de weekomvang. Medewerkers hebben in 2019 circa 1.100 verlofuren ingekocht. Iets minder in vergelijking met 2018.

Salaris

Op 31 december 2019 was 75% van de medewerkers ingeschaald in het maximum van de salarisschaal. Voor een kwart van de medewerkers is er nog ruimte in de salarisschaal voor groei. Op 31 december 2018 gold dit voor 21% van de medewerkers.

	2017	2018	2019
Salaris < 2.500	3%	4%	8%
Salaris 2.500 – 4.500	80%	74%	78%
Salaris > 4.500	17%	22%	14%

Ziekteverzuim

Voor heel Nederland ligt het verzuimpercentage in 2019 op 4,5%. Het verzuimcijfer over 2019 van de provincie Zuid-Holland is nog niet gepubliceerd maar in 2018 bedroeg het verzuimpercentage bij de provincie 4,7%.

In 2018 is het kortdurend en middellang ziekteverzuim - korter dan een jaar – bij Erfgoedhuis 3,02%. Het totale ziekteverzuimpercentage heeft daarmee de dalende lijn sinds 2018 vastgehouden, ondanks een casus met een langer durend verzuim.

De meldingsfrequentie bedroeg 1,04. Het verzuim bij het Erfgoedhuis bestaat voornamelijk uit verzuim dat langer duurt dan 7 dagen.

Uitgaven voor opleiding en ontwikkeling in procenten van de loonsom

2017: De uitgaven voor opleiding en ontwikkeling waren 17.195 euro, dit is 0,9% van de loonsom.

2018: De uitgaven voor opleiding en ontwikkeling waren 13.898 euro, dit is 0,8% van de loonsom.

2019: De uitgaven voor opleiding en ontwikkeling waren 17.900 euro, dit is 1,3 % van de loonsom. Deze opwaartse beweging verdient voortzetting in het komende jaren.

Arbeidsomstandigheden

In 2019 is de risico-inventarisatie en –evaluatie (RI&E) geactualiseerd. De belangrijkste risicofactoren liggen op het terrein van beeldschermwerk, werkdruk en alleen werken in het geval van de Monumentenwachters. Aan de hand van de inventarisatie is een plan van aanpak vastgesteld en in 2019 ook deels uitgevoerd. Er zijn twee preventiemedewerkers aangesteld. Ook is er een werktevredenheidsenquête gehouden onder de medewerkers. Tot slot is in 2019 een aanvang genomen om de inkoop arbodienstverlening te herijken.

